

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Wilt Gij Hitler Terug? Nederlandse vergelijkingen tussen de Tweede Wereldoorlog en de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog (1945 - 1949).

Kunnen, Bram

Citation

Kunnen, B. (2024). *Wilt Gij Hitler Terug?: Nederlandse vergelijkingen tussen de Tweede Wereldoorlog en de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog (1945 - 1949)*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3729450>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Wilt Gij Hitler Terug?

Nederlandse vergelijkingen tussen de Tweede Wereldoorlog en de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog (1945 – 1949).

Bram Kunnen
s2338025
bram.9@live.nl

Leiden University
MA History: Politics, Culture and National Identities, 1789 to the present
Prof. dr. H. te Velde
20 EC
12/01/2024

Inhoud

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: De situatie na de oorlog	9
Hoofdstuk 2: Vergelijking in de media	18
Hoofdstuk 3: Vergelijking door soldaten	32
Conclusie	43
Bibliografie	46
Bronnen	48

Inleiding

‘Wilt Gij Hitler Terug? Wilt Gij Mussert terug? Waarom zout ge dan 70 miljoen Indonesiërs aan Soekarno willen uitleveren’.¹ Zo citeert de krant *Het Nieuws: Algemeen dagblad* eind 1946 een telegram, rondgezonden door de stichting ‘Indië in nood, geen uur te verliezen’.² De recente herinnering aan de Tweede Wereldoorlog werd hier gebruikt als argument om afkeer jegens Soekarno en de nieuwe Republiek Indonesië te creëren. Soekarno werd gezien als collaborateur omdat hij samenwerkte met de Japanse bezetters, hierdoor ontstond de vergelijking met Anton Mussert, die hetzelfde deed in Nederland tijdens de Duitse bezetting. Vlak nadat de Tweede Wereldoorlog in Nederland beëindigd werd, kwam ook een einde aan de Japanse bezetting van Indonesië. Twee dagen na de capitulatie van Japan riepen Soekarno en Mohammad Hatta de Republiek Indonesië uit op 17 augustus 1945.³ De reactie van Nederland op deze onafhankelijkheidsverklaring was negatief en het land streefde naar rekolonisatie van Indonesië. Dit resulteerde in een bloedige onafhankelijkheidsoorlog tussen Nederland en Indonesië. Vlak na de oorlog waren er een tijd lang alleen geallieerde soldaten aanwezig. Na de terugkeer van Nederland, na het verdrag van Linggarjati in 1946, volgden twee gewelddadige ‘politieacties’ van de Nederlanders en uiteindelijk het einde van de oorlog in 1949, met als resultaat een onafhankelijk Indonesië.⁴

De oorlog met Indonesië kon rekenen op veel reacties. De reacties verschilden, velen stonden achter de Nederlandse regering en haar besluit om in te grijpen in Indonesië. Zoals in het voorbeeld hierboven te zien schrijven kranten negatief over de nieuwe president van Indonesië, Soekarno. De krant meende dat Soekarno een dictator is en dat de Indonesiërs niet aan hem overgelaten moeten worden. De schrijver van het artikel gebruikte hierbij de vergelijking van Soekarno met Mussert om het voeren van de oorlog in Indonesië te steunen. Anderen, zoals de bekende verzetsstrijder Henk van Randwijk, waren juist tégen een Nederlandse ingreep in Indonesië. De onafhankelijkheidsoorlog met Indonesië kwam vlak na de Tweede Wereldoorlog en deze oorlog zat dan ook nog vers in het geheugen. Dat is bijvoorbeeld te zien aan de vergelijking tussen Soekarno en Mussert.

De overheid besloot in de periode na de oorlog om militair in te grijpen in Indonesië.

¹ “Scherpe tegenstellingen in Oordeel”, in *Het Nieuws: Algemeen dagblad* (23/12/1946), 4.

² C. Fasseur, *Het verleden tot last. Nederland, de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Indonesië* (Leiden 1995), 133.

³ G. Oostindie, “Achtergrond, Uitgangspunten en werkwijze” in G. Oostindie, B. Schoenmaker, F. van Vree eds. *Over de Grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945 – 1949*, 11.

⁴ G. Oostindie, “Nederland en Indonesië 1945-1949. De politiek historische context” in Oostindie, B. Schoenmaker, F. van Vree eds. *Over de Grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945 – 1949*, 40 – 53.

Koning Willem-Alexander heeft hier recent namens de Nederlandse regering, jaren na het conflict, in Indonesië zijn excuses aangeboden voor de ‘ontsporingen van geweld’. Dat Nederland vlak na zelf geleden te hebben in een oorlog excessief militair geweld gebruikt in een oorlog is opvallend. Het doet denken aan de tijden van de Tweede Wereldoorlog waarin de Duitsers ook vaak groot militair geweld gebruikten tegen Nederland. Dit onderzoek focust op de berichtgeving en meningen over Indonesië in Nederland in de periode van de onafhankelijkheidsoorlog, van 1945 tot 1949. In het bijzonder zullen de vergelijkingen met de Tweede Wereldoorlog onder de loep genomen worden. De inwoners van Nederland waren voor het eerst sinds de bezetting die begon in 1940 vrij. Men keek terug op moeilijke oorlogsjaren en vlak na deze moeilijke jaren wordt er door de regering een nieuwe oorlog gestart. Het is goed voor te stellen dat men de nieuwe oorlog vergeleek met de oorlog waar ze pas net van bevrijd waren. Met de Tweede Wereldoorlog vers in het geheugen rijzen de volgende vragen op: Werd de onafhankelijkheidsoorlog in Indonesië vergeleken met de Tweede Wereldoorlog, en zo ja, hoe en door wie werd deze vergelijking gemaakt?

Om de naoorlogse periode te onderzoeken en de bovengenoemde vragen te beantwoorden is het belangrijk om ten eerste de situatie in Nederland en in Indonesië te begrijpen. De situatie zal besproken worden in het eerste hoofdstuk. Hierbij wordt ook gekeken naar hoe men terugkeek op de Tweede Wereldoorlog in de eerste jaren na de oorlog. Eerst zal een overzicht gegeven worden van belangrijke gebeurtenissen in Indonesië in de eerste jaren na de oorlog en vervolgens zal aan de hand van krantenartikelen de aanvankelijke berichtgeving over het conflict uiteengezet worden. In het tweede hoofdstuk zal onderzocht worden hoe er in kranten en via andere media, zoals de radio, gereageerd werd op het uitbreken van de onafhankelijkheidsoorlog. In het bijzonder zal de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog centraal staan. Op wat voor manier werd deze oorlog betrokken bij de nieuwe oorlog? Belangrijk om mee te nemen is dat kranten in de verzuilde jaren 40 vaak gelieerd waren aan een stroming of partij. Met het onderzoek zal getracht worden de publieke opinie over de oorlog weer te geven. Daarnaast zal er onderzocht worden of de Tweede Wereldoorlog in argumenten gebruikt werd om de oorlog legitimiteit toe te kennen. De oorlog zou ook door tegenstanders van de oorlog gebruikt kunnen zijn in hun argumentatie. Er zal onderscheid gemaakt worden tussen reacties van de regering en van de oppositie. Ook zal er onderscheid gemaakt worden tussen politiek links en politiek rechts. In het derde hoofdstuk zullen meer persoonlijke vergelijkingen behandeld worden. In hoeverre maakten de soldaten zelf vergelijkingen met de Tweede Wereldoorlog tijdens hun dienst in Indonesië?

Anderhalf jaar geleden, in 2022, is er een groot onderzoek over de

onafhankelijkheidsoorlog met Indonesië gepubliceerd over de oorlog en in het bijzonder het extreme geweld dat gebruikt werd door de Nederlanders in deze oorlog. De aanleiding voor dit door de overheid gesubsidieerd onderzoek was het verschijnen van het boek *De Brandende Kampongs van Generaal Spoor* door Rémy Limpach.⁵ Hierin beargumenteert Limpach dat het extreme geweld door Nederlandse soldaten in Indonesië tijdens de onafhankelijkheidsoorlog structureel was. Hij laat in zijn onderzoek de gebreken bij het Nederlandse leger goed zien. Er verschenen meerdere boeken in een serie over de oorlog en *Over de Grens* is een bundel van artikelen over de onderwerpen die de boeken bespreken.⁶ Deze uitgebreide serie bespreekt vele aspecten van de oorlog met Indonesië zoals de moeizame verwerking van de gebeurtenissen van de oorlog in Nederland in *een Kwaad geweten*.⁷ Hierin bespreekt Meindert van der Kaaij hoe er in de jaren na de oorlog slechts weinig is gesproken over het grootschalige geweld dat de Nederlanders gebruikten in de oorlog tegen Indonesië. Het trage verwerkingsproces van de oorlog staat centraal. Een ander voorbeeld van een boek uit deze serie dat bruikbaar zal zijn voor dit onderzoek is *Stilte, informatie en Misleiding in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog*.⁸ Dit boek bespreekt hoe de regering omging met het grootschalige geweld en de informatie die werd verstrekt over de oorlog en daarnaast ook het ontbreken van informatie over de geweldplegingen. De schrijvers beargumenteren dat het verspreiden van misinformatie over de oorlog er mede toe heeft geleid dat de oorlog lang weinig werd besproken. Ook het boek *De lange Tweede Wereldoorlog* door Peter Romijn is zeer bruikbaar voor dit onderzoek.⁹ Romijn beargumenteert in dit boek, zoals de titel al suggereert, dat de tweede wereldoorlog nog niet klaar was voor Nederland in 1945. De oorlog werd verlengd met de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Voor dit onderzoek zijn uiteraard de hoofdstukken met betrekking tot de jaren na de Tweede Wereldoorlog van belang, maar ook de connectie die Romijn creëert tussen de twee oorlogen. Een ander boek dat van belang is voor dit onderzoek is *Soldaat in Indonesië* door Gert Oostindie.¹⁰ Oostindie bespreekt hierin de ervaringen die soldaten hebben tijdens hun diensttijd in Indonesië. In dit boek wordt gebruik gemaakt van egodocumenten die ook voor dit onderzoek van belang zijn.

⁵ R. Limpach, *De Brandende Kampongs van Generaal Spoor* (Den Haag 2016).

⁶ G. Oostindie, B. Schoenmaker, F. van Vree, *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. 1945-1949* (Amsterdam 2022).

⁷ M. van der Kaaij, *Een kwaad geweten. De moeizame verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in Nederland* (Amsterdam 2022).

⁸ R. Raben, P. Romijn, *Talen van geweld: Stilte, informatie en misleiding in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog* (Amsterdam 2023).

⁹ P. Romijn, *De lange Tweede Wereldoorlog: Nederland 1940 - 1949* (Amsterdam 2020).

¹⁰ G. Oostindie, *Soldaat in Indonesië- 1945 – 1950: Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015).

Het gebruik van de Tweede Wereldoorlog in argumenten voor of tegen het voeren van de onafhankelijkheidsoorlog is nog niet uitgebreid onderzocht. Dit onderzoek zal bijdragen aan verder onderzoek naar de informatie en misinformatie die verspreid is tijdens de periode 1945 – 1949. Daarnaast is de vergelijking tussen de Twee Wereldoorlog in media en door soldaten een belangrijk thema om de publieke opinie over de oorlog te onderzoeken. De onafhankelijkheidsoorlog en in het bijzonder het excessieve geweld zijn uitgebreid onderzocht en het is ook belangrijk om de reacties op deze oorlog te onderzoeken ten tijde van de oorlog. Het onderzoeken van de vergelijkingen gaat hier specifiek op in en draagt bij aan verder onderzoek over de reacties op de onafhankelijkheidsoorlog.

Krantenberichten zullen de voornaamste primaire bronnen zijn die bruikbaar zijn voor dit onderzoek. Kranten die uitgegeven werden in de periode van de oorlog (1945 – 1949) bespreken de gebeurtenissen en de meningen over de onafhankelijkheid meermaals. Het voorbeeld van de editie van *Het Nieuws: Algemeen dagblad* dat hierboven is gebruikt is één van vele. Het platform Delpher beschikt over een uitgebreide hoeveelheid digitaal beschikbare kranten uit de periode. Ook de archieven van de krant *Vrij Nederland* zullen gebruikt worden. Deze krant stond onder leiding van hoofdredacteur en oud verzetsstrijder Henk van Randwijk die zich in 1947 uitsprak tegen de acties van Nederland tegen de Indonesische onafhankelijkheid. In de naoorlogse periode waren kranten ook vaak gelieerd aan een politieke partij. Voorbeelden hiervan zijn de connecties tussen de krant *Trouw* en de ARP, de Antirevolutionaire Partij of bijvoorbeeld de connectie tussen de linkse krant *De Waarheid* en het communisme. Kranten verkondigden dus ook vaak de mening van de politieke partij of stroming waar ze aan gelieerd waren. *Trouw* was zoals genoemd gelieerd aan de ARP. De naoorlogse hoofdredacteur Dr. J.A.H.J.S. Bruins Slot was tevens kamerlid voor de ARP.¹¹ De ARP was op zijn beurt weer gelieerd aan het gereformeerde geloof. *De Volkskrant* was een katholieke krant en had connecties met de KVP. In dit onderzoek zullen vooral de grotere, landelijke, kranten van Nederland gebruikt worden zoals *De Volkskrant*, *Trouw* en *Het Parool*. Daarnaast wordt ook gebruik gemaakt van kranten die zelf fel tegen de onafhankelijkheidsoorlog waren of gelieerd waren aan stromingen die fel tegen de oorlog waren. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er ook nieuwe kranten bij gekomen die na de oorlog erg veel abonnees hadden. Bekende voorbeelden zijn *Het Parool* en *Trouw*. Maar ook de aan het communisme en de Communistische Partij van Nederland (CPN) verbonden *de*

¹¹ P. Bootsma, *Trouw: 75 jaar tegen de stroom in* (Amsterdam 2018), 38.

Waarheid was een van de grotere kranten direct na de oorlog.¹²

In de database van het platform Delpher is door middel van zoekopdrachten goed te zien dat kranten veel over Indonesië schreven tijdens periode van de oorlog. Zo veel zelfs dat de zoekterm ‘Indonesië’ in de periode van de bevrijding tot aan 1 januari 1950 ruim 200.000 resultaten oplevert. Specifiekere zoekopdrachten, toegespitst op de bovengenoemde grotere landelijke dagbladen, tonen ook veel resultaten. De zoekopdracht ‘Soekarno Mussert’ toont bijvoorbeeld in alle kranten ruim 200 resultaten en 21 resultaten wanneer toegespitst op de bovengenoemde kranten en de opdracht ‘Soekarno collaborateur’ toont 47 resultaten. Opdrachten als ‘Indonesië Duitser(s)’ en ‘Indonesië Hitler’ tonen ongeveer 500 resultaten. Naast het gebruiken van specifiekere zoektermen is het ook noodzakelijk te zoeken op specifieke data zoals de data van de politionele acties of de periode van de onderhandelingen over het verdrag van Linggadjati. Kranten stonden bijvoorbeeld op de dag na de aankondiging van de politionele acties vol met artikelen over de situatie in Indonesië.

Na de oorlog was er ook een ‘zuivering’ gaande onder de kranten die tijdens de oorlog pro-Duitse berichten hadden gepubliceerd. Verschillende kranten zoals *De Telegraaf* of *Het Vaderland* mochten de eerste jaren na de oorlog niet verschijnen.¹³ De krant *Algemeen Handelsblad*, een voorloper van *NRC* had aanvankelijk ook een verschijningsverbod, maar mocht in september 1945 toch weer gepubliceerd worden.¹⁴

Voor de vergelijkingen die soldaten zelf maken zal gebruik gemaakt gaan worden van een database die is ontwikkeld door het Koninklijk Instituut voor Taal, Land en Volkenkunde (hierna KITLV) en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (hierna NIMH). Dit is een zoekomgeving met egodocumenten van Indië-veteranen.¹⁵ Binnen deze egodocumenten van de soldaten wordt gezocht naar vergelijkingen die de soldaten zelf maken tussen hun optreden in Indonesië en de Tweede Wereldoorlog en het gedrag van bijvoorbeeld de Duitsers als bezetter. Belangrijk om op te merken is dat niet al deze egodocumenten voor groot publiek werden geschreven. Sommige schrijvers schreven voor zichzelf, bijvoorbeeld als herinnering, of voor een kleine kring van familie en vrienden.¹⁶ Daarnaast kan het ook zijn dat de schrijvers hun acties, ervaringen en ideeën filteren om geen verkeerd beeld te geven aan

¹² F. van Vree, *De metamorfose van een dagblad: De journalistieke geschiedenis van de Volkskrant* (Amsterdam 1996), 25.

¹³ Bootsma, *Trouw*, 39.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Er heeft veel tijd en werk gezeten in het opzetten van deze database. De database bestaat uit een collectie ongepubliceerde dagboeken van Nederlandse militairen uit de periode 1945 – 1949. In vijf jaar tijd, 2014 – 2019, hebben onderzoekers en stagairs de collectie grondig geanalyseerd en gecategoriseerd.

¹⁶ Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 40.

bijvoorbeeld hun familie maar ook om henzelf niet in een verkeerd daglicht te zetten. Het is dus niet wenselijk om alle uitspraken uit de bronnen als onbetwiste waarheid te zien. Ook is er maar een klein deel van de soldaten dat besluit om hun ervaringen of herinneringen aan hun dienstperiode tijdens de onafhankelijkheidsoorlog op te schrijven. Ongeveer 1% van de Nederlandstalige militairen, ongeveer 160.000 in totaal, besloot hun ervaringen op te schrijven. Het gaat om soldaten die vanuit Nederland gestuurd zijn, dit houdt dus ook in dat soldaten van het KNIL zijn uitgesloten van deze analyse. Binnen de egodocumenten zelf zitten ook nog verschillen. De egodocumenten die zijn opgenomen in de database van het NIMH bestaan uit ongepubliceerde dagboeken, de egodocumenten uit de database van het KITLV uit gepubliceerde dagboeken, memoires en biografieën. Dagboeken zijn vaak niet geschreven voor een publiek maar memoires en biografieën hebben het bereiken van een groter publiek soms wel als doel. Voor dit onderzoek, met de focus op de mening over de oorlog tijdens de oorlog zelf, zullen de ongepubliceerde dagboeken het belangrijkste zijn. De memoires en biografieën zijn soms pas jaren na de oorlog verschenen en kunnen een ander beeld geven dan de dagboeken, waarin ervaringen van de oorlog nog tijdens de oorlog zijn genoteerd. Tot slot is het ook belangrijk om rekening te houden met het feit dat er tussen de soldaten zelf ook verschillen zijn. Een deel is beroepssoldaat, maar een nog groter deel is dienstplichtig en dus vaak volkomen onervaren in oorlogen.¹⁷ Daarnaast is er ook een deel van de soldaten dat gedurende de dienstperiode niet deel hoeft te nemen aan gevechten, vanwege de verschillende functies binnen het leger. Er zijn zodoende een aantal factoren om rekening mee te houden bij het bestuderen van de egodocumenten uit deze database. Het kan echter wel een goed inzicht geven in de levens van de soldaten die wel schreven en een toevoeging zijn aan onderzoek naar de vergelijkingen van de onafhankelijkheidsoorlog met de Tweede Wereldoorlog.

¹⁷ Ibid, 38 – 39.

Hoofdstuk 1: De situatie na de oorlog

Begin mei van het jaar 1945 werd Nederland bevrijd van de Duitse bezetters door de geallieerden. Dit betekende voor het eerst in vijf jaar dat de Nederlanders niet meer in oorlog leefden. Na de Tweede Wereldoorlog verkeerde Nederland in een lastige situatie, het land kende grote verliezen en moest na jaren oorlog herbouwd worden. Er waren vele doden gevallen, waaronder 102.000 uit Nederland gedeporteerde joden, en daarnaast waren ook nog vele Nederlanders niet in het eigen land doordat ze bijvoorbeeld waren ingezet als werkkraft in Duitsland en tijdens de bevrijding nog niet thuis waren.¹⁸ Na de bevrijding was de algemene gedachte in Nederland dat Indonesië graag weer terug zou keren naar het Nederlandse gezag. Een paar maanden na de Nederlandse bevrijding, capituleerde ook Japan op 15 augustus 1945. Twee dagen later, 17 augustus, werd de Republiek Indonesië uitgeroepen en bleek dus dat ze overzee helemaal niet zaten te wachten op een hereniging met Nederland. Dit eerste hoofdstuk bespreekt de situatie in Nederland na de oorlog met betrekking tot het opnieuw koloniseren van Indonesië en het voeren van nog een oorlog, vlak na de Tweede Wereldoorlog. Wat was de situatie in Nederland en Indonesië, hoe keek men naar het uitroepen van de onafhankelijke Republiek Indonesië en hoe keekt men terug op vijf jaar oorlog?

Voor de Tweede Wereldoorlog bestond in Nederland de gedachte dat het een ‘morele plicht’ had om de koloniën als het ware op te leiden. Dit werd onderdeel van de ‘ethische politiek’ die Nederland sinds het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw voerde in Indonesië.¹⁹ In dezelfde periode ontstond er onder de Indonesiërs ook een modern gevoel van nationalisme dat zich steeds meer ging uitdrukken in de wens om een eigen natie te vormen. De opkomst van het nationalisme in Indonesië betekende een tijd van verandering. Mohammad Hatta, Soetan Sjahrir en Soekarno, de oprichter van de nationalistische politieke partij, waren belangrijke figuren in het verspreiden en de groei van het nationalisme.²⁰ De Partij van Soekarno groeide en de Nederlandse regering in Indonesië zag dit als een potentieel gevaar. De overheid in Nederland was van mening dat haar kolonie niet klaar was voor zelfbestuur en dit leidde tot tegenwerkingen van Soekarno met bijvoorbeeld zijn arrestatie en een gevangenisstraf in de jaren 1930.²¹ Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland in mei 1940 versnelde het dekolonisatieproces dat was

¹⁸ Ibid, 80.

¹⁹ H.W. van den Doel, *Afscheid van Indië, De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam 2001), 21.

²⁰ Ibid, 40.

²¹ Ibid, 43.

opgestart.²² Indonesiërs voelden zich niet verbonden met Nederland en zagen de oorlog ook niet als hun oorlog.

Na het uitbreken van de oorlog met Duitsland in 1940 vluchtte de regering en koningin Wilhelmina naar Londen. De regering zat op flinke afstand van Nederland en dit bemoeilijkte, naast het uitbreken van de oorlog, het contact met Nederland zelf.²³ Het uitbreken van de oorlog vermoeilijkte daarnaast ook de communicatie met de koloniën en dus ook Indonesië.²⁴ Ondanks dat het voor de Nederlandse regering niet mogelijk was om te weten wat zich afspeelde in de kolonie verklaarde ze wel dat het bezette deel en het niet bezette deel van het Nederlandse grondgebied een geheel bleven. Tot de inval van de Japanners handelde Indonesië, onder het bestuur van de Nederlandse Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië Van Starckenborgh, als een zelfstandige staat. Zonder de inmenging van de regering in Den Haag wilde het koloniale bestuur graag bewijzen dat het bestuur toe was aan meer zelfstandigheid.²⁵ Indonesische nationalistenv wilden ook zelfstandigheid, in de vorm van volledige onafhankelijkheid van Nederland. Zij spraken bij het uitbreken van de oorlog in Nederland aanvankelijk hun loyaliteit aan Nederland uit in de hoop op tegemoetkomingen. De Nederlandse regering bleef tot teleurstelling van de Indonesische nationalistenv vasthouden aan haar eerdere standpunt.²⁶

Op 7 december 1941 werd er een verrassingsaanval gepleegd door de Japanse marine op de Amerikaanse basis Pearl Harbor op Hawaii. Met deze aanval mengde Japan zich ook in de oorlog en in januari van 1942 vielen de Japanners Indonesië binnen. In maart van hetzelfde jaar capituleerde het KNIL (Koninklijk Nederlands Indisch leger) en zo werd ook de kolonie bezet.²⁷ Aanvankelijk werden de Japanners ontvangen als bevrijders en dachten de Indonesiërs dat dit het einde van de koloniale overheersing zou betekenen. Uiteindelijk bleken de Japanners wrede overheersers te zijn en ze brachten veel armoede en honger naar het land.²⁸ Soekarno werkte ook mee met de Japanners, hij zag zijn kans en het anti-Nederlandse gevoel bleef in de oorlog groeien. In Nederland werd Soekarno juist gezien als een verrader die collaboreerde met de vijand.²⁹ De Japanners werkten de restanten van de Nederlandse

²² J.J. van Galen, *Afscheid van de koloniën, Het Nederlandse dekolonisatiebeleid 1942-2012* (Amsterdam 2013), 183 – 184.

²³ C. Fasseur, *Wilhelmina: Krijgshaftig in een vormeloze jas* (Amersfoort 2001), 179 – 181.

²⁴ Van Galen, *Afscheid van de koloniën*, 184.

²⁵ Romijn, *De lange Tweede Wereldoorlog*, 158.

²⁶ E. Touwen-Bouwsma, 'De Indonesische nationalistenv en de oorlog met Japan: houding en reacties' in: P. Groen en E. Touwen-Bouwsma, *Nederlands Indië 1942. Illusie en ontgoocheling* (Den Haag 1992), 59.

²⁷ Van Galen, *Afscheid van de koloniën*, 200.

²⁸ Van den Doel, 63.

²⁹ *Ibid*, 66.

regering binnen korte tijd weg. Hierdoor kreeg het Indonesische nationalisme meer ruimte om in hoog tempo te groeien.³⁰ In 1943 sloten de Japanners en Soekarno een overeenkomst en werd Soekarno leider van een nieuwe beweging, de Poetera. Deze beweging was opgezet door de Japanners om meer medewerking van de Indonesiërs te realiseren. Figuren als Soekarno en Hatta kregen het idee dat ze met de bezetter zouden samenwerken naar een onafhankelijk Indonesië en via de Poetera werd dit idee verspreid.³¹ De Japanners hadden deze onafhankelijkheid zelf niet voor ogen maar de ideeën voor onafhankelijkheid konden zich tijdens de oorlog makkelijk verspreiden en het anti-Nederlandse sentiment groeide.

Zoals genoemd was de communicatie tussen Nederland en Indonesië tijdens de oorlog zeer slecht. Na de oorlog bleef deze communicatie suboptimaal, de nieuwsverspreiding ging traag. Het doel van de regering was duidelijk, ze wilde het koloniale gezag over Indonesië na de oorlog herstellen.³² Nadat de Republiek Indonesië werd uitgeroepen weigerde de Nederlandse regering te overleggen met de leiders van de Republiek. Overleg zou namelijk betekenen dat de Republiek in feite erkend zou worden.³³ In de eerste maanden was de regering hard op zoek naar manieren om de controle in de kolonie weer terug te krijgen. De gouverneur-generaal Van Mook, kwam al snel in opspraak nadat hij toch had gesproken met Soekarno. De editie van *de Maasbode* van 10/12/1945 noemde de meeting tussen Van Mook en Soekarno ‘een bijzonder onaangename indruk’ in de ‘Pijnlijke Indische Affaire’.³⁴

De geallieerden, in het bijzonder de Britten, die sinds eind september 1945 in Indonesië aanwezig waren zaten ook in een benarde situatie. In de weken tussen de komst van de Britten en de overgave van Japan was de kersverse Republiek Indonesië hard bezig met het opzetten van een regering.³⁵ Nederland verwachtte van haar bondgenoot dat ze zou ingrijpen in Indonesië maar de Britten waren zelf in gesprek met nationalist in haar eigen koloniën. Van den Doel betoogt dat de Britten eigenlijk geen kant konden kiezen. Als ze militair zouden ingrijpen in Indonesië kon dit de situatie ten opzichte van de eigen koloniën benadelen, maar als ze de kant van Indonesië zouden kiezen zou dit door de nationalist in eigen koloniën als een teken van zwakte gezien worden.³⁶ De Britten stonden dan ook niet zomaar toe dat de Nederlandse oorlogsvrijwilligers, die in de eerste maanden na de oorlog met enige haast bij

³⁰ C. Fasseur, *Het verleden tot last*, 136.

³¹ Van Galen, *Afscheid van de koloniën*, 205.

³² Romijn, *De lange Tweede Wereldoorlog*, 172.

³³ *Ibid*, 173.

³⁴ ‘Van Mook en Soekarno’, *De Maasbode* (17/12/1945).

³⁵ E. Captain, O. Sinke, *Het geluid van geweld: Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische revolutie, 1945-1946* (Amsterdam 2022), 72.

³⁶ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 99.

elkaar gekomen zijn, landden op Java en Sumatra. Eerst moesten de Nederlanders bereid zijn tot overleg met de republikeinse regering.³⁷

Na de komst van de Britten eind september 1945 keerden ook Nederlanders en Indische Nederlanders terug naar het gebied. De periode die volgde wordt vaak aangeduid door Nederlanders met de term *bersiap*, naar een strijdkreet van Indonesische strijders. Deze periode staat bekend om het gewelddadige verloop en duurde tot omstreeks maart 1946.³⁸ Vanaf begin oktober 1945 uitte dit geweld zich in ontvoeringen en moorden door Indonesiërs, vaak aangeduid als ‘extremisten’ of ‘pemuda’.³⁹ De aanvallen waren gericht tegen diegene die door de fanatieke nationalisten gezien werden als aanhangers van het oude koloniale gezag. De gewelddadigheden namen, voornamelijk in grote steden, snel toe in aantal. De aanslagen die gepleegd werden zouden uiteindelijk 3500 Nederlanders en Indische Nederlanders het leven kosten.⁴⁰

In maart 1946 werden de Nederlandse troepen toch toegelaten na de toezegging om te gaan onderhandelen met de Republiek Indonesië. De onderhandelingen begonnen in maart en eindigden in november uiteindelijk in het Akkoord van Linggarjati. Dit akkoord was geen overeenkomst die tot onafhankelijkheid voor Indonesië zou leiden maar de Britten zagen wel hun kans om het gezag aan Nederland over te dragen en hun troepen terug te trekken.⁴¹ De inhoud van het verdrag betekende dat beide partijen wat concessies moesten doen. Nederland erkende de facto de soevereiniteit van de Republiek Indonesië over een aantal gebieden en zou in de toekomst gaan werken aan een onafhankelijke Indonesische staat. Indonesië aan de andere kant erkende dat ze een bondsstaat zou worden en in een unie zou komen met Nederland met de Nederlandse monarchie aan het hoofd. In beide landen was er verzet jegens deze overeenkomst. In maart 1947 werd de overeenkomst uiteindelijk wel ondertekend door beide landen. In Nederland werd het verdrag uiteindelijk geaccepteerd door de inhoud een voor Nederland positieve interpretatie te geven.⁴²

In de periode van maart 1946 tot maart 1947, had Nederland de kans om een troepenmacht op te bouwen in Indonesië. In maart 1946 werden de Nederlandse troepen voor het eerst toegelaten in Indonesië door de Britten. Na het vertrek van de Britten als gevolg van de conceptovereenkomst in november 1946 kon de Nederlandse troepenmacht met meer

³⁷ Romijn, *De lange Tweede Wereldoorlog*, 176.

³⁸ Oostindie et al, *Over de Grens*, 58.

³⁹ Captain, Sinke, *Geluid van Geweld*, 148.

⁴⁰ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 101.

⁴¹ Oostindie et al, *Over de grens*, 53.

⁴² H. Burgers, *De garoeda en de ooievaar : Indonesië van kolonie tot nationale staat* (Leiden 2010), 503.

gemak uitgebreid worden.⁴³ Lichtingen aan dienstplichtigen waren in de meerderheid in Indonesië. Aanvankelijk bestond de troepenmacht slechts uit oorlogsvrijwilligers maar na een wijziging in de grondwet werd het mogelijk dienstplichtigen buiten Europa in te zetten. De opgebouwde strijdmacht bevond zich in 1947 in een stadium waarin het mogelijk zou zijn om grootschalige militaire operaties uit te voeren.⁴⁴ Uiteindelijk zou er in juli van 1947 een militaire operatie plaatsvinden, genaamd ‘Operatie Product’, en de regering noemde het een ‘politieele actie’.

Zo brak er na de Tweede Wereldoorlog een politiek ingewikkelde periode aan voor Nederlanders, Indische Nederlanders en Indonesiërs. Nederland kwam net uit een oorlog en werd direct daarna geconfronteerd met het volgende conflict. Hetzelfde geldt voor de Indonesiërs, zij zagen hun kans om de onafhankelijkheid uit te roepen. In Nederland werd op verschillende manieren gereageerd op deze onafhankelijkheidsverklaring. Na de bevrijding van Nederland was een groot deel van de bevolking in de veronderstelling dat de koloniën graag bevrijd zouden worden en het Nederlandse gezag snel wilden zien terugkeren.⁴⁵ Er was wel al een balletje opgegooid voor een toekomstig onafhankelijk Indonesië, in samenwerking met Nederland.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog, op 7 december 1942, exact een jaar na de Japanse aanvallen op Pearl Harbor, werd er voor het eerst gesproken over een onafhankelijkheid voor Indonesië, in de toekomst en door goed samen te werken.⁴⁶ De toenmalig koningin Wilhelmina gaf de bekende ‘7 decemberrede’ met enige tegenzin, zo benoemt Gert Oostindie in *De parels en de kroon*.⁴⁷ Ze vond het onnodig om al te spreken over een mogelijk onafhankelijke Indonesische regering, maar deed dit toch. Waarschijnlijk gebeurde dit onder invloed van de Amerikaanse overheid.⁴⁸ De Amerikanen waren in 1941 al bezig met het vaststellen van doelen voor na de oorlog. Een wereld waarin alle volkeren recht hadden op een eigen politieke onafhankelijkheid hoorde hierbij.⁴⁹

In Nederland was er onder de bevolking dus de gedachte dat Indonesië graag bevrijd werd door Nederland en het gezag weer met open armen zou ontvangen. Tijdens de oorlog was deze gedachte er al. In het krantje *Ons Indië*, werd er in december 1944 al gesproken over

⁴³ Ibid, 504.

⁴⁴ Ibid, 505.

⁴⁵ Romijn, *De lange Tweede Wereldoorlog*, 155.

⁴⁶ Schenk en J. B. Th. Spaan, *De koningin sprak: Proclamaties en radio-toespraken van H.M. Koningin Wilhelmina gedurende de oorlogsjaren 1940-1945* (Den Haag 1945), 54.

⁴⁷ G. Oostindie, *De Parels en de Kroon: Het koningshuis en de koloniën* (Amsterdam 2006), 43-44.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Romijn, *De lange Tweede Wereldoorlog*, 155.

de bevrijding van de kolonie. Het krantje opent op 2 december 1944 met de kop ‘Indië Japloos’ om vervolgens een uiteenzetting te geven over de Japanners in Indonesië en hoe belangrijk het is dat de overzeese gebieden zo snel mogelijk verlost zouden worden van de Japanners.⁵⁰ Door de slechte communicatie kreeg men in Nederland maar langzaam in de gaten wat er na de bevrijding en na de capitulatie van Japan gebeurde in Indonesië. Zo bestond er na de oorlog ook de gedachte dat de nieuwe Republiek Indonesië een maaksel was van de Japanners. Ook communisten waren vlak voor de bevrijding nog van mening dat voortzetting van het vooroorlogse systeem het beste was.⁵¹

Vlak na de bevrijding schreef het Parool een artikel genaamd: ‘Indonesië Roept!’.⁵² Het artikel ging in op de situatie overzee vlak na de eigen bevrijding van de ‘beulen’.⁵³ Op 2 juni 1945 schreef het Parool over Indonesië. De wens die de krant uitsprak is duidelijk het belang van het helpen van de overzeese gebieden tegen de Japanners. Wel sprak de krant uit dat er niet de drang is om te heersen in Indonesië. Het gevoel dat de Indiërs de hulp van de Nederlanders nodig hebben overheerst. ‘Er is een drang niet om te heerschen, maar om te scheppen’, zo luidt de krant.⁵⁴ Ook de krant Trouw publiceerde vergelijkbare artikelen. Trouw benoemde op 7 juli 1945 dat de verhoudingen verschoven zijn en hoe de ‘inheemschen’ nu de baas willen zijn en dat de naam veranderd is van Nederlands-Indië naar Indonesië.⁵⁵ In hetzelfde artikel besprak de krant ook het belang van hulpverlening. Het verschil met de vooroorlogse ‘ethische politiek’ werd genoemd maar de nadruk lag op hulp bieden. Zo schreven ze: ‘Nederland zal moeten bijspringen met veel hulp’.⁵⁶ Twee weken later deed Trouw opnieuw oproep om Indonesië te helpen.⁵⁷ De sociaaldemocratische krant Parool, en de aan de Antirevolutionaire Partij (ARP) gelieerde krant Trouw deelden dezelfde mening over Indonesië in de eerste maanden direct na de oorlog. Er zijn ook kranten die pas na de bevrijding van Indonesië meer over het onderwerp gingen schrijven. Een voorbeeld hiervan is de Volkskrant.

De onduidelijke situatie vlak na de capitulatie van Japan werd ook in kranten beschreven. Een voorbeeld hiervan is een artikel in de Trouw-editie van 25 augustus 1945. Het artikel ‘De Indonesiërs onder Japanse bezetting’ deed verslag van de situatie en de

⁵⁰ ‘Indië Japloos’ in *Ons Indië: Officieel orgaan der Stichting Vereenigde Indië-Vrijwilligers* (2/12/1944).

⁵¹ Romijn, *De Lange Tweede Wereldoorlog*, 173.

⁵² ‘Indië Roept’, *Het Parool* (11/05/1945).

⁵³ Ibid.

⁵⁴ ‘De voorbereiding voor Indië in Haarlem’, *Het Parool* (2/06/1945).

⁵⁵ ‘Na Nederland..... Indië!’, *Trouw* (7/07/1945).

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ ‘Hulp aan Indonesië’, *Trouw* (23/07/1945).

onduidelijkheid van de situatie blijkt uit de woordkeuze. Ze schreven ‘Voor zoover spr. bekend is bestaat er geen actieve verzetsbeweging onder de Indonesiërs’.⁵⁸ In hetzelfde artikel werden de pogingen van de Japanners om de Europeanen in slecht daglicht te stellen besproken. Het bespakte de veranderde houding van Indonesië jegens Nederland maar de schrijver was nog wel hoopvol dat de Indonesiërs zouden inzien dat ze de hulp van Nederland nodig hebben.⁵⁹ De Volkskrant vermeldde een vergelijkbare boodschap in meerdere artikelen. Op 7 november werd de chaos besproken die is ontstaan na het vertrek van de Japanners en er werd nogmaals benadrukt dat de beste oplossing een samenwerking tussen beide landen is met in de toekomst een onafhankelijk Indonesië, maar wel als onderdeel van het Nederlands koninkrijk.⁶⁰

Na de capitulatie van Japan schreven de kranten ook volop over Soekarno, de nieuwe president van de op 17 augustus uitgeroepen Republiek Indonesië. Op 4 oktober schreef Trouw over de situatie en over de nieuwe president. Het artikel zei dat er geen sprake van een conflict is tussen de twee landen. Wel vroeg het artikel zich af hoe het kan dat Soekarno niet is erkend als collaborateur met een arrestatie als gevolg. Ook meende het artikel dat Soekarno zeer weinig steun heeft, maar vijf procent van de bevolking zou hem steunen.⁶¹ Op dezelfde dag publiceerde ook de Volkskrant het nieuws dat de botsing met Soekarno niet tot een conflict zal leiden. Het artikel benoemde ook het feit dat de regering niet zal praten met ‘lieden, die door Japan in het zadel zijn gezet’.⁶² Hieruit valt af te leiden dat ook de Volkskrant Soekarno als een ‘collaborateur’ zag. Op 4 oktober reageerde ook het Parool op de uitspraken van de regering over de spanningen in Indonesië. Parool benoemde ook de reactie van Soekarno: ‘Wij eischen volledige onafhankelijkheid en zelfbeschikkingsrecht’.⁶³ Het uitroepen van de Republiek Indonesië door een ‘collaborateur’ als Soekarno werd dan ook gezien als een Japanse creatie. De afkeur van Soekarno en zijn nieuwe Republiek Indonesië blijkt ook uit artikelen die aanhalingstekens gebruiken bij woorden als ‘kabinet’ en ‘president’.⁶⁴

De kranten van de laatste maanden van 1945 en de eerste maanden van 1946 laten vergelijkbare berichten zien. Het idee dat Nederland en Indonesië moeten samenwerken naar

⁵⁸ De Indonesiërs onder Japanse bezetting’, *Trouw* (25/08/1945).

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ ‘Onvruchtbare strijd moet eindigen’, *De Volkskrant* (7/11/1945).

⁶¹ ‘Geen conflict met volkeren van Indië’, *Trouw* (4/10/1945).

⁶² ‘Soekarno vertraagt heropbouw’, *Volkskrant* (4/10/1945).

⁶³ ‘Verwarde uitzending uit Bandoeng’, *Het Parool* (4/10/1945).

⁶⁴ ‘Geen conflict met volkeren van Indië’, *Trouw* (4/10/1945), ‘Soekarno heeft “kabinet” gevormd’, *Trouw* (26/09/1945).

een goede toekomst overheerst. De eerste reacties op de Republiek zijn afkeurend onder Nederland en de Nederlandse bevolking. Nederland, ook de kranten, zien absoluut de noodzaak om in te grijpen in Indonesië en hameren op het belang van samenwerking. Toch publiceerde het *Parool*, een sociaaldemocratische krant, op 16 januari van 1946 een artikel genaamd ‘Hebben wij een toekomst in Indonesië?’.⁶⁵ Dit artikel beschreef hoe de nieuwe regering van Indonesië hard bezig is met het herstel na de oorlog onder Soetan Sjahrir. Het artikel benadrukte ook dat de kloof tussen Nederland en Indonesië steeds blijft groeien maar dat het goed is om het herstel in de nieuwe Republiek Indonesië onder aandacht te brengen. In het artikel betuigden ze ook ‘Diep respect’ voor Sjahrir.⁶⁶

Over het Akkoord van Linggarjati verschilden de meningen in de kranten. Het linkse weekblad *Vrij Nederland*, dat onder redactie stond van verzetsheld Henk van Randwijk, reageerde zeer verheugd op de overeenkomst.⁶⁷ De eerste zin van het artikel luidt: ‘Nu er eindelijk, eindelijk!!, in het conflict Nederland-Indonesië een oplossing daagt, wordt onze aandacht als nooit tevoren naar de toekomst getrokken’.⁶⁸ *Vrij Nederland* liet zich lovend uit over het akkoord maar benoemde ook dat niet iedereen er op zit te wachten en dat Soekarno nog steeds bekritiseerd werd. In de editie van *Trouw* van 30 november werd juist gesproken over een ‘tegenvoorstel’ omdat de voorwaarden van het akkoord onaanvaardbaar zijn. Met name het staatsverband tussen Nederland en Indonesië kwam onder aandacht.⁶⁹

Zo is te zien dat Nederland en Indonesië vlak na de oorlog in een zeer ingewikkelde situatie raakten. Vlak na de capitulatie van Japan ontstond er een machtsvacuüm en verklaarde Indonesië de onafhankelijkheid. Na een periode van Britse aanwezigheid en een zeer gewelddadige ‘bersiap’ keerde de Nederlandse strijdmacht pas in maart van 1946 terug en kreeg het pas in november na de overeenkomst van Linggarjati het gezag terug. Fanatieke nationalistische Indonesiërs wilden niets meer met Nederland te maken hebben. Vanuit Nederlands perspectief werd het verwacht dat Indonesië graag bevrijd wilde worden en het gezag van voor de oorlog met open armen zou ontvangen. Dit bleek niet zo en een ingewikkelde tijd brak aan. Het lijkt, aan inhoud van kranten te zien, dat linkse en communistische Nederlanders langzaamaan wel wilden meedenken met de Indonesiërs en hun wens voor onafhankelijkheid. Nederland kwam net uit de vijfjarige bezetting en zat niet te wachten op een nieuw conflict maar verwachtte dat de Indonesiërs verheugd zouden zijn om

⁶⁵ ‘Hebben wij een toekomst in Indonesië?’, *Het Parool* (16/01/1946).

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ ‘Het accoord van Linggadjati’, *Vrij Nederland* (23/11/1946).

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ ‘Tegenvoorstel’, *Trouw* (30/11/1946).

terug te keren naar Nederlands gezag. Uiteindelijk leidt het conflict tot twee ‘politieele acties’, grootschalige militaire ingrepen, van Nederlandse kant waarin zo vlak na de Tweede Wereldoorlog uiteraard vergelijkingen getrokken worden. Dit wordt hierna besproken.

Hoofdstuk 2: Vergelijking in de media

De ‘Indiëkwesie’ kon rekenen op veel aandacht van de media, het was een nieuwe oorlog vlak nadat er een was beëindigd. Vlak na de Tweede Wereldoorlog was het makkelijk om de vergelijking te maken en te refereren naar de oorlogsjaren. Het is goed voor te stellen dat gebeurtenissen en personen in de onafhankelijkheidsoorlog werden vergeleken met de Tweede Wereldoorlog. In het tweede hoofdstuk zal de focus liggen op de vergelijkingen die er in de periode van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog zijn gemaakt met de Tweede Wereldoorlog in de media. Daarnaast zal er onderzocht worden of de vergelijking gebruikt wordt als argument om vóór of tégen de oorlog te zijn. Het eerste deel van hoofdstuk twee zal ingaan op de vergelijkingen in kranten en daarbij worden eerst de vergelijkingen onderzocht die worden gemaakt in kranten die de oorlog steunen. Daarna wordt de vergelijking als argument tégen de oorlog onderzocht. Vervolgens wordt ook uiteengezet of er bepaalde politieke stromingen zijn die meer of minder gebruik maken van de vergelijking aan de hand van de kranten en de verbinding tussen kranten en stromingen of partijen. Ook wordt onderzocht of de vergelijking ook is gemaakt in (radio)toespraken, waarvan ook verslag werd gedaan in kranten. De focus in dit hoofdstuk zal liggen op de berichtgeving en vergelijkingen vlak na de Tweede Wereldoorlog, bij de aanvang van de eerste politieke actie en bij het begin van de tweede politieke actie.

Zoals in de inleiding is besproken is het belangrijk om mee te nemen dat de verzuiling een belangrijk kenmerk is van naoorlogs Nederland. Kranten waren gelieerd aan politieke partijen en namen vaak het standpunt over van partijen in de gepubliceerde artikelen.⁷⁰ De sociaaldemocratische Partij van de Arbeid was tijdens de onafhankelijkheidsoorlog een regeringspartij. Kranten zoals *Het Parool* en *Het Vrije Volk* waren verbonden aan de partij. *Het Vrije Volk* functioneerde ook als partijblad van de PvdA tot 1967.⁷¹ De Katholieke Volkspartij, KVP, had nauwe connecties met *De Volkskrant* en *De Tijd*. Carl Romme, de partijvoorzitter van de KVP, was tevens hoofdredacteur politiek van *De Volkskrant*. De samenwerking tussen de KVP en *De Tijd* was te zien aan het ontslag van de hoofdredacteur Piet Kerstens, zes weken nadat hij zich negatief had uitgelaten over de koers van de partij met betrekking tot het conflict met Indonesië.⁷² *Trouw* was verbonden aan de ARP en een voorstander van het behoud van de kolonie. *Algemeen Handelsblad* was liberaal en gelieerd

⁷⁰ L. Zweers, *De Gecensureerde oorlog: Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945 – 1949* (Zutphen 2013), 200.

⁷¹ Ibid, 198-200.

⁷² Ibid.

aan de Partij van de Vrijheid (PvdV die in 1948 opging in de VVD) van politicus Dirk Stikker.⁷³ Daarnaast waren er nog min of meer sociaaldemocratische weekbladen zoals *Vrij Nederland* en *De Groene Amsterdammer* en het communistische dagblad *De Waarheid*. Als het partijblad van de CPN zat *De Waarheid* in een bijzondere positie. De CPN was vlak na de oorlog, door hun rol in het verzet, een redelijk grote partij met in 1946 ongeveer 10% van de stemmen.⁷⁴ Maar al snel raakte de partij in isolement door het groeiende anticommunisme. Het isolement verklaart ook de tegengestelde meningen van de CPN, en dus *De Waarheid* over bijvoorbeeld de Indiëkwestie.⁷⁵ Ook waren er tal van plaatselijke kranten en krantjes die als verzetskrant waren ontstaan en na de bevrijding nog bleven publiceren.

Een vergelijking tussen de onafhankelijkheidsoorlog en de Tweede Wereldoorlog die veel werd gemaakt om Nederlandse inmenging in Indonesië te steunen is de vergelijking tussen Soekarno en Mussert. Door Soekarno's samenwerking met de Japanners werd hij gezien als collaborateur en dus vergeleken met de NSB collaborateur Anton Mussert, of een enkele keer met de Noorse collaborateur Vidkun Quisling. In het eerste jaar na de oorlog was het proces tegen de 'landverrader' Anton Mussert in volle gang. Dit in combinatie met de onrust in Indonesië maakt de vergelijking tussen Soekarno en Mussert makkelijk. Het argument dat Soekarno een collaborateur was, en dus de vergelijking met Mussert en Quisling, kon gebruikt worden door tegenstanders van de dekolonisatie van Indonesië. Van der Kaaij benoemt dat Soekarno nog jaren na de dekolonisatie beschreven werd als collaborateur in meerdere boeken.⁷⁶

Op 2 oktober 1945 schrijft *De Volkskrant*, wanneer er nog veel onduidelijkheid is over de situatie in Indonesië, dat Soekarno zijn kans heeft gegrepen en 'regerinkje speelt' nadat er een politiek vacuüm is ontstaan met het vertrek van de Japanners.⁷⁷ De krant benoemt daarbij nadrukkelijk dat hij als dank voor zijn collaboratie met de bezetter van de Japanners deze positie gekregen heeft.⁷⁸ Het artikel is duidelijk van mening dat Nederland moet ingrijpen. Soekarno werd afgeschilderd als collaborateur en het artikel bespreekt: 'De regering is consequent. Zij wenst onder geen beding met Soekarno te overleggen'.⁷⁹ Daarnaast was het artikel ook kritisch op het communistische *De Waarheid*, dat gedurende de periode na de oorlog voor een onafhankelijk Indonesië was. 'De Waarheid maakt een slechte beurt', besloot

⁷³ Ibid.

⁷⁴ F. Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009), 198.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Van der Kaaij, *Een kwaad geweten*, 189-191.

⁷⁷ 'Troebel Water', *De Volkskrant* (2/10/1945).

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

de schrijver van het artikel.⁸⁰ De eerste paar jaar na het uitroepen van de onafhankelijkheid van Indonesië schrijven veel kranten over Soekarno als collaborateur en de vergelijking met Mussert. Zo noemt ook het *Algemeen Handelsblad* de nieuwe president een collaborateur op 10 oktober 1945.⁸¹ Dit artikel doet verslag van artikelen die in de buitenlandse media waren verschenen over de situatie in Indonesië. Volgens het artikel maakt de *Washington Post* zich zorgen over de onrustige situatie en benadrukte ook de Amerikaanse krant de samenwerking tussen Soekarno en de Japanners. *Algemeen Handelsblad* schrijft hierover dat Soekarno beweerde ‘de Japanners voor eigen doeleinden gebruikt te hebben’.⁸² *Algemeen Handelsblad* gebruikte de vergelijking van Soekarno met collaborateurs om Nederlandse inmenging in Indonesië te steunen. Nederland ‘kan met lieden als Soekarno niet onderhandelen’.⁸³

De vergelijking met Mussert werd onder andere gemaakt op bijeenkomsten. Kranten zoals *Trouw* en *Het Parool* deden hier verslag van. Op 25 mei 1946, ruim een jaar na het einde van de oorlog in Nederland, publiceerde *Trouw* een verslag van een persconferentie van Mas Slamet. Mas Slamet was een Indonesische voorstander van een onafhankelijk Indonesië in de toekomst maar was fel tegen Soekarno als leider. In het interview komt de vergelijking tussen Mussert en Soekarno duidelijk naar voren. *Trouw* citeert de spreker: ‘De republiek van Soekarno vergelijkt spr. met een eventuele republiek van Mussert’ en daarnaast is het volgens Slamet ‘volkomen onjuist dat Soekarno welke vereering dan ook door de bevolking wordt toegedragen’.⁸⁴ Slamet vond dat Soekarno niet kon worden gezien als voorstander van democratie en hamerde erop dat de orde en rust zo snel mogelijk hersteld werd in Indonesië.⁸⁵ In oktober 1946 publiceert *Het Parool* een artikel over het ‘Nationaal Jongeren Verbond’ met als titel ‘Nationale jongeren tegen communisme’.⁸⁶ Het doet verslag van een rede op een bijeenkomst van het verbond, dat voorstander was van een koninkrijk mét Indonesië.⁸⁷ De spreker zei dat er ‘Tusschen Soekarno en Mussert geen verschil’ was.⁸⁸

In november en december van 1946, rond de periode van het Akkoord van Linggadjadi, publiceerde *Trouw* nog meer artikelen waarin organisaties de vergelijking tussen Soekarno en Mussert maakten.⁸⁹ De Oranje Garde (bond van christelijke oranje

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ ‘Interneeringskamp aangevallen’, *Algemeen Handelsblad* (10/10/1945).

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ ‘Mr. Mas Slamet verklaart’, *Trouw* (25/05/1946).

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ ‘Nationale jongeren tegen communisme’, *Het Parool* (7/10/1946).

⁸⁷ ‘Actueele punten’, pamflet van het Nationale Jongeren Verbond uit 1945.

⁸⁸ ‘Nationale jongeren tegen communisme’, *Het Parool* (7/10/1946).

⁸⁹ ‘Oranje Garde Protesteert’, *Trouw* (29/11/1946). ‘Drie sprekers uit hun protesten tegen het accoord van Cheribon’, *Trouw* (4/12/1946).

jeugdorganisaties) stuurde een brief naar de minister-president en vraagt zich in het eerste artikel af hoe het kan dat Mussert in Nederland ter dood is veroordeeld en dat Soekarno nu de leider is van de Republiek Indonesië.⁹⁰ In de brief stond ook: ‘Hoe is het mogelijk, zoo vraagt de oranje Garde, dat men Mussert heeft doen fussilleeren en dat men nu op voet van gelijkheid gaat onderhandelen met een anderen inwoner van het Koninkrijk (want dat is Soekarno toch), die even erg, zoo niet erger met den vijand heulde?’⁹¹ Tussen het verslag over de ingezonden brief is de mening van de verslaggever van *Trouw* ook te lezen. Volgens de schrijver is ‘alle vastheid bij ons zoek’ in de Indiëkwestie en ‘het laatste is geweest de aanvaarding van Soekarno’.⁹² In het tweede artikel, uit december 1946, gaat *Trouw* in op enkele sprekers die ook reageren op de conceptovereenkomst van Linggadjati. Dit verslag toont enkele negatieve reacties op de overeenkomst. De heer D. Belonje, de tweede spreker waar *Trouw* verslag van doet, maakt eveneens een vergelijking tussen Mussert en Soekarno. Hij reageerde verontwaardigd op de onderhandelingen tussen Soekarno en Nederland over een overeenkomst. Volgens hem wordt de ‘dood van Mussert een gerechtelijke moord’ als men wél onderhandelt met iemand als Soekarno maar Mussert ter dood veroordeelt.⁹³

Bovenstaande krantenartikelen maakten vergelijkingen of bespreken toespraken waarin de vergelijking tussen Mussert en Soekarno werd gebruikt om Nederlandse inmenging in de Indiëkwestie te steunen. De artikelen of toespraken gaan echter niet dieper op de vergelijking in. Er werd slechts gemeld dat Soekarno een collaborateur was en dus op gelijke voet gesteld moest worden met Mussert. De vergelijking werd dus alleen gebruikt als argument in een betoog dat Nederlandse inmenging in Indonesië steunde en de vergelijking zelf werd niet veel verder uitgewerkt.

Naast vergelijkingen tussen Mussert en Soekarno zijn er ook kranten en sprekers die juist ontkennen dat er een vergelijking is. De communistische krant *De Waarheid* benadrukte dit enkele keren in 1945 en 1946. Op 6 oktober 1945 riep de krant op om na te denken over de beweegredenen van Soekarno en Hatta om samen te werken met Japan, in plaats om te blijven doorgaan met het vergelijken met Mussert. ‘Laten diegenen, die thans niet moe worden, Soekarno en Hatta met Mussert en Quisling te vergelijken, beginnen met zich af te vragen, waarom Soekarno en Hatta tot samenwerking met Japan kwamen’.⁹⁴ De krant verzet zich hier tegen de mensen die de vergelijking tussen Soekarno en collaborateurs gebruiken als

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ ‘Om de winst’, *De Waarheid* (6/10/1945).

argument tegen dekolonisatie. De communistische krant probeerde voorzichtig aan de lezers uit te leggen dat Indonesië recht had op dekolonisatie en een eigen regering.⁹⁵ Minister van overzeese gebieden J.A. Jonkman gaf in een vraaggesprek met *Trouw* in augustus 1946 ook aan: ‘Soekarno, die daar nu op Java en Sumatra de macht heeft, is geen Mussert’.⁹⁶ Hij was zeer nationalistisch en anti-Nederlands maar dat maakte hem volgens Jonkman geen collaborateur, hij was al nationalistisch en anti-Nederlands voor de Japanners. Jonkman benadrukte ook dat het belangrijk was om de band met Indonesië te behouden. De P.v.d.A.-krant *Het Vrije Volk* publiceerde een artikel over een toespraak van de P.v.d.A.-politicus Nico Palar bij een partijcongres. Palar ontkende ook de vergelijking met Mussert: ‘Soekarno is geen verrader in de zin van Mussert, hij heeft het willen proberen met een anderen meester, terwijl Mussert een meester zocht voor een vrij land’.⁹⁷ Dat het nodig was om te ontkennen dat Soekarno een collaborateur was die vergeleken kon worden met Mussert toont ook aan dat veel mensen in Nederland deze vergelijking maakten.

Naast bovengenoemde artikelen zijn er nog andere artikelen in kranten verschenen die Mussert vergelijken met Soekarno of de vergelijking van Soekarno en een collaborateur in het algemeen.⁹⁸ Een enkele keer werd Soekarno ook met Quisling vergeleken.⁹⁹ *De Volkskrant* schrijft in juli 1946 een artikel over ‘Soekarno’s dictatuur’ en vergelijkt hem daarbij in het voorbijgaan met Quisling. Met moest volgens de schrijver van het artikel begrijpen ‘Dat de oorlog niet is gevoerd om een Quisling in het zadel te helpen’.¹⁰⁰ *De Volkskrant* gebruikte de vergelijking om aan te tonen dat Soekarno ‘een gevaar’ was. Soekarno werd in het artikel afgeschilderd als ‘Japans aangedane dictator’ en volgens de krant moest hier tegen opgetreden worden. Ook *Algemeen Handelsblad* maakt de vergelijking kort.¹⁰¹ ‘Soekarno is nooit loyaal geweest’, schreef de krant. Het was volgens de krant wellicht verzachtend voor zijn ‘Quislingpositie’ dat hij ook vóór de Tweede Wereldoorlog anti-Nederlands was, ‘men kon dus geen loyaliteit jegens Nederland verwachten’. Het maakte Soekarno volgens *Algemeen Handelsblad* ‘zeker niet een geschikter “Staatshoofd” van de Republiek’.¹⁰²

Op 7 december 1946 werd in *Vrij Nederland* gesproken over brieven van lezers die het weekblad kreeg. In een aantal van die brieven werd zeer negatief over Soekarno gesproken.

⁹⁵ Ibid. en ‘Indonesië’, *De Waarheid* (30/10/1945).

⁹⁶ ‘Vraaggesprek met minister Jonkman’, *Trouw* (8/8/1946).

⁹⁷ ‘Resolutie aanvaard met op een na algemene stemmen’, *Het Vrije Volk* (9/9/1946).

⁹⁸ Bijvoorbeeld: *Algemeen handelsblad* 28/5/1946, 1/7/1946, 8/10/1946. *Trouw* 12/9/1946, 9/10/1946. *Parool* 23/7/1946, 9/9/1946.

⁹⁹ ‘Nieuws uit Indië’, *Volkskrant* (2/7/1946). ‘Waarborgen’, *Algemeen handelsblad* (6/12/1946).

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid.

De vele negatieve berichten over Soekarno zorgde dat de schrijver van het artikel in het weekblad bijna neigde te zeggen dat Soekarno dé grote reden is dat Nederlanders tegen dekolonisatie zijn. ‘Soekarno weg en vele Nederlanders schijnen bereid alles in te willigen wat de Indonesiërs vragen’, zo schreef de krant.¹⁰³ De krant bespreekt dat de negatieve houding jegens Soekarno niet per se betekent dat men ook negatief was tegenover dekolonisatie. De vergelijking van Soekarno en Mussert kon ook worden gebruikt als men enkel tegen Soekarno was en niet tegen dekolonisatie. Het verslag van de toespraak van Mas Slamet hierboven is hier een voorbeeld van. Slamet was een voorstander van dekolonisatie maar wilde in de eerste plaats dat de rust terug zou keren in Indonesië en dat Soekarno aan de kant geschoven werd.¹⁰⁴ De meeste vergelijkingen tussen Soekarno en collaborateurs zijn in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog. Op de krantendatabase Delpher zijn er na het starten van de politionele acties maar twee resultaten die de vergelijking maken, en vanaf de bevrijding tot begin 1947 ruim veertig.

Soekarno werd niet alleen met de collaborateur Mussert vergeleken, ook werd hij als dictator gezien en vergeleken met Adolf Hitler. Dit werd uiteraard ook gebruikt om te beargumenteren dat Nederland in moest grijpen in Indonesië. Op 4 december 1945 publiceerde *De Volkskrant* twee foto’s van een bijeenkomst van nationalist in Indonesië met als titel ‘Nationalisme van Japanse makelij’.¹⁰⁵ Onder de foto van Soekarno stond het bijschrift ‘Soekarno met de brutale mond van Hitler, de kaak van Mussolini en de methodes van de Japanse oorlogsheren spreekt een aantal jongeren toe’.¹⁰⁶ Op de tweede foto staan Indonesische nationalistische jongeren die de nazi-groet doen. De parallel die hier werd getrokken met de Tweede Wereldoorlog is duidelijk. Soekarno werd vergeleken met een dictator en de nieuwe republiek die hij heeft opgericht bestaat enkel omdat de Japanners hun invloed hebben uitgeoefend. Op 29 juni 1946 werd de vergelijking ook in *Trouw* gemaakt. ‘Soekarno strooide zijn beloften van een heilstaat even gul als Hitler. De massa liep hem na.’¹⁰⁷ Het artikel meldde dat van die ‘heilstaat’ niets is waargemaakt en dat Soekarno aan steun verliest. De Javanen zouden ‘moe’ zijn van hem.¹⁰⁸ *Trouw* maakte deze vergelijking een aantal weken later nogmaals. Op 8 juli werd Soekarno de ‘Hitler van Java’ genoemd.¹⁰⁹

In de editie van *De Groene Amsterdammer* van 2 november 1946 publiceerde de krant

¹⁰³ ‘In gesprek met den lezer’, *Vrij Nederland* (7/12/1946).

¹⁰⁴ ‘Mr Mas Slamet verklaart’, *Trouw* (25/5/2946).

¹⁰⁵ ‘Nationalisme van Japanse makelij’, *De Volkskrant* (4/12/1945).

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ ‘Verzuchting van een javaan: “Wij zijn Soekarno moe, moe, moe....”’, *Trouw* (29/6/1946).

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ ‘Sjahir belooft snelle oplossing’, *Trouw* (8/7/1946).

een artikel over Soekarno. Hierin meende het weekblad dat de heftige kritiek op Soekarno iets afnam, te zien aan de onderhandelingen in Linggadjati, en de schrijver vindt dat een goed teken. De schrijver is van mening dat de Indonesiërs zelf mogen uitmaken wie hun leiders zijn.¹¹⁰ Hierop werd op 5 november gereageerd in *Trouw*. De krant zei geraakt te zijn door de relativering van de ‘misdaden’ van Soekarno de plaatsvond eind 1946 door de regering en door links-radicalen groepen. De krant vroeg zich af over het artikel in *De Groene Amsterdammer*: ‘Zou de schrijver op precies dezelfde gronden niet verplicht zijn om ten aanzien van Adolf Hitler “bezadigdheid in het oordeel en bereidheid tot begrip” bij zijn lezers te bepleiten?’¹¹¹ De schrijver van het artikel was duidelijk nog steeds van mening dat de ‘misdaden’ van Soekarno niet zomaar geaccepteerd moesten worden.

De vergelijking tussen Soekarno en Hitler werd na de oorlog en vóór de eerste politieke actie gemaakt. Na de eerste actie werd de vergelijking in landelijk verspreide kranten nog maar één keer gemaakt. De politieke redactie van *Trouw* publiceerde op 19 augustus 1948 een artikel met hoogtepunten van een Kamerdebat. De oud premier Pieter Gerbrandy maakte de vergelijking en de krant deed verslag van de spreker: ‘Van Mussolini en Hitler loopt een rechte lijn naar Soekarno’. De krant gaat niet veel verder in op de uitspraak die werd gedaan in een debat over een mogelijke grondwetswijziging. De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog was nog vers en vergelijkingen met bijvoorbeeld Hitler werden makkelijker gemaakt dan nu. Een vergelijking met Hitler zou in het heden voor veel ophef zorgen.

Gerbrandy was een fel tegenstander van dekolonisatie en sprak zich vaak uit tegen het beleid van Nederland in Indonesië, hij vond dat er fel ingegrepen moest worden, ook militair.¹¹² Hij bekritiseerde de Gouverneur-Generaal Van Mook hevig over zijn beleid in Indonesië en maakte zelfs een keer de vergelijking tussen Van Mook en Hitler. ‘Het begin van alle rampen in Nederl.-Indië is Dr. Van Mook, die handelt op de wijze, welke wij kennen van Hitler en Mussolini’, zo citeert de *Gazet van Limburg* de oud premier. Deze woorden sprak Gerbrandy uit bij een vergadering in Amsterdam van zijn instelling voor ‘Rijkseenheid’.¹¹³ Het Nationaal Comité tot Handhaving der Rijkseenheid werd in 1946 opgericht door Gerbrandy en gelijkgezinden en preekte voor herstel van gezag in Indonesië.¹¹⁴

¹¹⁰ ‘Soekarno, Indonesisch volksleider’, *De Groene Amsterdammer* (2/11/1946).

¹¹¹ ‘Een vergelijking’, *Trouw* (5/11/1946).

¹¹² C. Fasseur, *Eigen meester, niemands knecht: Het leven van Pieter Sjoerds Gerbrandy, Minister-president van Nederland in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2014), 493 – 497.

¹¹³ ‘Wie was de oorzaak’, *Gazet van Limburg* (25/11/1947).

¹¹⁴ Fasseur, *Gerbrandy*, 495.

Het argument dat ook veel werd gebruikt om in te grijpen in Indonesië betreft niet een directe vergelijking met een gebeurtenis of persoon uit de Tweede Wereldoorlog maar gaat in op de Japanse bezetting in Indonesië. Hierbij wordt de Tweede Wereldoorlog dus wel gebruikt als argument om in te grijpen. Een voorbeeld hiervan is de titel van een hierboven genoemd artikel: ‘Nationalisme van Japanse makelij’.¹¹⁵ In Nederland werd het bericht verspreid dat de nationalistena die in Indonesië de republiek hadden uitgeroepen beïnvloed waren door de fascistische Japanners tijdens de bezetting en dat de hulp van Nederland nodig was om weer orde en rust te creëren.

Kranten maken de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog als argument om in te grijpen in Indonesië minder na de eerste twee jaar na de oorlog. Zo wordt de uitvoering van de eerste “politioenele actie” op 21 juli 1947 niet gelegitimeerd met argumenten die de situatie in Indonesië vergelijken met de Tweede Wereldoorlog, maar noemen de kranten bijvoorbeeld het herstel van orde en rust in Indonesië als argument. Kranten als *De Volkskrant*, *Trouw* en *Algemeen Handelsblad* staan op 21 juli vol met nieuws over de aankondiging van de acties en de redenen daarvoor. *Trouw* noemde het inzetten van militaire middelen een ‘noodzakelijk kwaad’ om orde en rust te herstellen in Indonesië.¹¹⁶ Daarnaast was de toestand in Indonesië ‘een bedreiging voor de vrede in Azië’.¹¹⁷ *De Volkskrant* gebruikte vergelijkbare argumenten om de eerste “politioenele actie” te legitimeren. De krant noemde de beslissing een ‘harde en noodzakelijke beslissing’.¹¹⁸ Ook de kranten *Het Vrije Volk*, van de P.v.d.A. en *Algemeen Handelsblad* verkondigen dat het besluit om militaire middelen in te zetten in Indonesië een noodzakelijk besluit is om de orde in het land te herstellen.¹¹⁹

De vergelijking van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog met de Tweede Wereldoorlog werd ook gebruikt als argument om tégen Nederlandse inmenging in Indonesië te zijn. *Het Parool* en het communistische *De Waarheid* waren kranten die bekend stonden om het standpunt dat zij innamen rondom de kwestie in Indonesië. *Het Parool* was een tegenstander van Nederlandse inmenging in Indonesië en vond dat de bevolking daar recht had op onafhankelijkheid.¹²⁰ De oprichter van de krant en redactielid in de periode van de onafhankelijkheidsoorlog, Frans Goedhart, maakte in 1947 een reis door Indonesië om onder andere gesprekken te voeren met de leiders van de republiek. Hij was een voorstander van

¹¹⁵ ‘Nationalisme van Japanse makelij’, *De Volkskrant* (4/12/1945).

¹¹⁶ ‘De beslissing’, *Trouw* (21/07/1947).

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ ‘Politioeneel optreden’, *De Volkskrant* (21/07/1947).

¹¹⁹ ‘Het onvermijdelijke’, *Het Vrije Volk* (21/07/1947). ‘Eendracht’, *Algemeen Handelsblad* (21/07/1947).

¹²⁰ G. Mulder, P. Koedijk, *Léés die krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool 1945 – 1970* (Amsterdam 1996), 150 – 153.

snelle onafhankelijkheid voor Indonesië.¹²¹ Het weekblad *Vrij Nederland* stond ook bekend om dit standpunt. Henk van Randwijk, de hoofdredacteur van het weekblad in deze periode, wilde ook een onafhankelijk Indonesië en bood zelfs aan om persoonlijk te bemiddelen bij de verschillende interpretaties van de overeenkomst van Linggadjati.¹²² Tot slot is *De Groene Amsterdammer* een voorbeeld van een weekblad dat voorstander was van een onafhankelijk Indonesië.

De vergelijkingen die de dag- en weekbladen maakten met de Tweede Wereldoorlog als argument voor een onafhankelijk Indonesië werden onder andere veel gemaakt na de aankondiging van de eerste “politieele actie”. Ook daarvoor werden er al vergelijkingen gemaakt. Vóór ‘operatie product’ stond vooral de krant *De Waarheid* bekend om de berichten ten faveure van een onafhankelijk Indonesië. In oktober 1945 had de communistische partij een demonstratie georganiseerd op het Amstelveld. Namens de CPN gaf Gerben Wagenaar een toespraak waarin hij aangaf parallellen te zien tussen de vooroorlogse koloniale toestanden in Indonesië en de vijf jaar bezetting door Duitsland.¹²³ *De Waarheid* deed op 22 oktober verslag van deze ‘massale’ demonstratie en de toespraken. Een parallel die getrokken wordt is bijvoorbeeld het ontbreken van persvrijheid in koloniaal Indonesië en bezet Nederland of het ontbreken van recht op vrije vergadering.¹²⁴ Een andere CPN spreker op de demonstratie, Paul de Groot, reageerde op de aanmeldingen voor het vrijwilligersleger. Hij vroeg zich af of deze vrijwilligers een broedervolk zouden moeten overmeesteren en ‘Zouden wij dan niet in het voetspoor treden van den Nazi-Duitser?’¹²⁵

Tijdens de Bersiap periode, waar vele Nederlanders maar ook andere Europeanen slachtoffer werden van geweld door de Indonesische ‘Pemoeda’s’ waren er ook vergeldingsacties. Na de moord op 23 inzittenden van een Brits vliegtuig door pemoeda’s in december 1945 vond er een vergeldingsactie plaats in het dorp Bekasi. De helft van het dorp werd in brand gestoken door het Britse leger.¹²⁶ Toen het nieuws van de brandstichting Nederland bereikte reageerde *De Waarheid* daar op met een vergelijking met het Nederlandse plaatsje Putten. In Putten was door de Duitsers tijdens de oorlog brand gesticht als vergeldingsactie.¹²⁷ *De Waarheid* refereerde in de dagen na het artikel nog een aantal keer

¹²¹ Zweers, *Gecensureerde oorlog*, 190.

¹²² Ibid.

¹²³ ‘Massale demonstratie voor Indonesië’, *De Waarheid* (22/10/1945).

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Burgers, *De garoeda en de ooievaar*, 402.

¹²⁷ ‘De Britten gebruiken nazi-methoden, Bekasi met de grond gelijk gemaakt’, *De Waarheid* (14/12/1945).

naar het incident.¹²⁸

Andere kranten schreven wel over de gebeurtenissen in Indonesië maar maakten minder vergelijkingen met de Tweede Wereldoorlog dan *De Waarheid*. Een enkele keer werd de vergelijking wel gemaakt. Begin juli 1947, de maand dat de eerste politionele actie zou worden aangekondigd, publiceert *Vrij Nederland* een artikel over gruweldaden van Nederlandse soldaten in Celebes in Indonesië. De schrijver van het voorwoord van het artikel, Henk van Randwijk, zou later na de aankondiging van militaire acties door Nederland nogmaals uitgebreid schrijven over het artikel. In dit voorwoord verkondigt Van Randwijk dat de redactie lang heeft getwijfeld over het publiceren van dit verhaal, maar dat ze het te belangrijk vond om niet te publiceren. ‘Wij zijn geen Duitsers! Ook niet in die zin, dat wij op deze klachten zouden antwoorden: Wir haben es nicht gewusst’, schrijft Van Randwijk.¹²⁹ Hij benadrukt hiermee dat het belangrijk is dat Nederlanders weten wat er gebeurt in Indonesië.

Vlak voor de eerste politionele actie, op 18 juli 1947, schrijft *Het Parool* een artikel over het gerucht dat er een oorlog gaat komen.¹³⁰ Het artikel vermeldt onder andere dat oud minister-president Gerbrandy veel preken houdt over de noodzaak om beperkt militair in te grijpen in Indonesië. De krant herinnert de lezer eraan dat ‘beperkt’ militair ingrijpen enorm fout kan gaan. De krant herinnert: ‘Hoe de fakkel, in Polen aangestoken, de wereld van hoek tot hoek in brand heeft doen schieten’.¹³¹ Al weken lang bestaat het gevoel dat Nederland militair in gaat grijpen. Het Parool doet een oproep om dit niet te doen en herinnert eraan, door een vergelijking met de Tweede Wereldoorlog te maken, hoe onwenselijk oorlogen zijn.¹³²

Rond en na de aankondiging van de eerste “politionele actie” maakten de bovengenoemde bladen de vergelijking tussen het Nederlands optreden en de Duitsers veel. Een bekende voorstander van onafhankelijkheid voor Indonesië, Henk van Randwijk, publiceerde in de eerste editie van het weekblad *Vrij Nederland* na de aankondiging van “Operatie Product” een lang artikel met betrekking tot het militaire optreden. Hierin staan veel vergelijkingen met de Tweede Wereldoorlog. Van Randwijk maakte een levendige vergelijking met een herinnering van hem aan de inval van de Duitsers begin mei 1940. Op de dag dat de Duitsers invielen gaf de toenmalige minister-president een radiorede en die werd afgesloten met het Wilhelmus. Hij omschrijft hoe hij daar ontroerd naar heeft geluisterd. De

¹²⁸ ‘Putten protesteert’, *De Waarheid* (19/12/1945).

¹²⁹ ‘Het gebeurde’, *Vrij Nederland* (5/7/1947).

¹³⁰ ‘Oorlog? Een woord ter herinnering’, *Het Parool* (18/7/1947).

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

aankondiging van de politionele acties werd ook afgesloten met het Wilhelmus maar dat klonk nu ‘als een vloek’.¹³³ Van Randwijk gebruikte hier zijn herinnering aan de Tweede Wereldoorlog om zijn afkeer voor een nieuwe oorlog aan te tonen. Dit is niet de enige vergelijking die hij maakte: ‘Twee jaar na de Duitse bezetting weten wij, dat het nodig kan zijn de wapens te hanteren, maar twee jaar na de nederlaag van Hitler zijn wij evenmin vergeten, dat wapengeweld ook onrecht en goddeloosheid kan verdedigen’.¹³⁴ Van Randwijk herinnert de lezers eraan wat voor kwaad wapengeweld kan brengen met een vergelijking met het geweld door de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij sluit het artikel af door te omschrijven hoe hij zijn eigen beschuldigingen aan het Duitse volk vergelijkt met het gevoel dat hij nu heeft bij het optreden van Nederland in Indonesië.¹³⁵ ‘Ik zeg dit, met in mijn oren de beschuldigingen door mijzelf en anderen geuit tot het Duitse volk, dat uit vaderlandsliefde en éénzelfde verkeerd begrepen nationaal belang meende te moeten zwijgen, toen Hitler in zijn naam misdaden beging’.¹³⁶ Hij beschuldigde de Duitsers van agressiviteit richting andere landen maar voelt zich bijna schuldig dat Nederland nu zelf militaire middelen gebruikt tegen een land. Van Randwijk benadrukte wel dat hij het optreden van Nederland en Duitsland niet gelijk stelt, maar dat er een ‘hogere maatstaf is dan het nationaal belang’.¹³⁷ In dit artikel, dat de gehele voorpagina van de editie van *Vrij Nederland* bestreek vergeleek Henk van Randwijk de twee oorlogen uitvoerig. Hij gebruikte meerdere vergelijkingen om zijn afkeer tegen het Nederlandse geweld uit te drukken.

Het artikel van Henk van Randwijk is een beroemd artikel over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog maar het was niet het enige artikel dat zich afzette tegen de eerste actie. Op 21 juli 1947 begon ‘operatie product’ en *Het Parool* publiceerde nog diezelfde dag een onheilspellend bericht vol met vergelijkingen naar het optreden van nazi-Duitsland.

‘Zoals Hitler’s mars naar Wenen geen lager doel had dan de “bescherming” van de arme Oostenrijkers, zo tettert onze “christelijke” radio, dat Nederlands mars naar Djokja er een zal zijn “uit barmhartigheid”. Zoals de Oostenrijkers immers zelf die weldadige bescherming des Führers hadden ingeroepen, zo proclameert de officiële Nederlandse voorlichting – precies op de dag waarop tot geweld werd besloten, hoe kan het zo treffen! – dat “tal van dessa’s wegens

¹³³ ‘Omdat ik Nederlander ben’, *Vrij Nederland* (26/7/1947),s

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid.

de toenemende terreur de bescherming van Nederland hebben gevraagd”. En zoals Hitler, die vurige vrijheidsbrenger, de landen die hij te lijf ging alleen maar de zegeningen der ware democratie kwam aanbieden, zo verkondigt de Nederlandse Regering dat zij thans de voordelen van Linggadjati aan de Republiek zal gaan presenteren.’¹³⁸

Waar andere kranten de inzet van militaire middelen als ‘noodzakelijk kwaad’ zagen valt te zien dat *Het Parool* fel tegen de inzet was. De krant vergeleek het gebruik van militaire middelen direct met de opmars van Hitler door Europa. Het Parool vergeleek ten eerste de legitimering van inzet van militaire middelen. Hitler verkondigde dat Oostenrijk hem om ‘hulp’ had gevraagd, en *Het Parool* vergeleek dit met dat volgens Nederland de Indonesiërs ook om hulp vroegen. Daarnaast vergeleken ze ook de verdeeldheid die deze militaire actie veroorzaakt in Nederland met de eenheid die er was toen de Duitsers het land bezetten. ‘Met bitterheid slechts kunnen wij denken aan de ware aard van de oorlog die wij gaan ondernemen. Het is de broedertwist der Rijksgenoten. In de jaren ’40 tot ’45 vormden die Rijksgenoten één groot geheel’.¹³⁹

De aankondiging en uitvoering van de eerste politionele actie lijkt ook in latere artikelen van bovengenoemde bladen en andere dag- en weekbladen reden te zijn om de Tweede Wereldoorlog te vergelijken met het Nederlands optreden, en daarmee het Nederlands optreden in Indonesië te veroordelen. Op 2 augustus maakt *De Groene Amsterdammer* de vergelijking tussen het fascisme van Hitler en het imperialisme van het koloniale stelsel.¹⁴⁰ Ook *De Waarheid* blijft de vergelijkingen maken. De communistische krant is vanaf het begin van de ongeregelde heden in Indonesië de grootste voorstander geweest van een onafhankelijk Indonesië. Op 29 november 1947 reageert het op een artikel van *Trouw*. *Trouw* schrijft over verzetsslachtoffers tijdens de oorlog en *De Waarheid* reageert hierop met de zin: ‘Wat zijn de tranen van een blad als *Trouw* over de dood van onze verzetsslachtoffers waard, wanneer het zwijgt over de nieuwste misdaad in Indonesië?’.¹⁴¹

Eind 1948, vlak voor de kerstdagen, werd een tweede politionele actie aangekondigd. De eerste was geëindigd maar de regering achtte het noodzakelijk een tweede keer militair in te grijpen op 19 december 1948.¹⁴² Kranten die gelieerd waren aan een regeringspartij zoals bijvoorbeeld *De Volkskrant* en de KVP of *Het Vrije Volk* en de P.v.d.A. zagen ook deze tweede

¹³⁸ ‘De teerling is geworpen’, *Het Parool* (21/7/1947).

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ ‘Indonesische tragedie’, *De Groene Amsterdammer* (2/8/1947).

¹⁴¹ ‘Wie zwijgt, is mede schuldig’, *De Waarheid* (29/11/1947).

¹⁴² Burgers, *De garoeda en de ooievaar*, 507.

militaire actie als ‘Bittere noodzaak’ en maakten net als bij de eerste actie geen vergelijkingen met de Tweede Wereldoorlog.¹⁴³ Kranten die voor een onafhankelijk Indonesië waren, uitten hun mening ook in artikelen vlak na de aankondiging. In de publicaties maakten ze de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog niet meer. Weekbladen als *De Groene Amsterdammer* en *Vrij Nederland* publiceerden in hun kerstedities korte artikelen over de tweede actie. *Vrij Nederland* benadrukte daarbij dat ze graag meer aandacht had gegeven aan de situatie maar dat dit door de ongelukkige datum, zo dicht tegen kerst, niet meer kon.¹⁴⁴ Ook *Het Parool* reageert op de tweede actie maar maakt de vergelijking niet, waar het bij de eerste actie een lang artikel vol met vergelijkingen publiceerde. De krant publiceerde nu artikelen over bijvoorbeeld de voortgang van de actie en de reactie van het buitenland, in het bijzonder Amerika.¹⁴⁵ *De Waarheid* blijft de vergelijkingen nog steeds maken. Zo publiceerde het bijvoorbeeld vlak na de aankondiging van de Tweede Actie een proclamatie van de C.P.N.: ‘opnieuw is het militaire geweld in Indonesië ontketend. Op de wijze, zoals Hitler dat placht te doen, is van officiële zijde zaterdagavond laat bekend gemaakt, dat de Nederlandse troepen reeds sinds zes uren in actie waren getreden.’¹⁴⁶

De onafhankelijkheidsoorlog duurde na de aanvang van deze tweede politionele actie nog ruim een jaar. Op 27 december 1949 droeg Nederland de soevereiniteit officieel over en erkende het Soekarno als president.¹⁴⁷ In de periode in 1949 tot aan de uiteindelijke soevereiniteitsoverdracht schreven kranten en weekbladen veel over Indonesië, maar werd de vergelijking minder gemaakt. *Trouw* noemt nog wel dat de Nederlandse acties ook in Australië werden vergeleken met de Duitse inval in Nederland.¹⁴⁸ Verder zijn er niet veel vergelijkingen te vinden in de pers naast *De Waarheid*, dat bleef de vergelijking maken. Hier en daar werd in andere kranten kort gerefereerd naar de Tweede Wereldoorlog of personen en gebeurtenissen uit de oorlogstijd, maar levendige vergelijkingen zoals *Het Parool* en Henk van Randwijk in *Vrij Nederland* maakten na de aankondiging van de eerste ‘politonele’ actie werden niet gemaakt.

De dagen na de officiële soevereiniteitsoverdracht publiceerden de kranten en weekbladen weer veel over de situatie in Indonesië. *De Groene Amsterdammer* en *Vrij Nederland* zeiden opgelucht te zijn met het einde van het slepende conflict tussen Nederland

¹⁴³ ‘Bittere Noodzaak’, *De Volkskrant* (20/12/1948).

¹⁴⁴ ‘Hartstocht voor het kleine’, *Vrij Nederland* (24/12/1948).

¹⁴⁵ ‘Leiders der Republiek in Djokja geïnterneerd’, ‘Zware beslissing’, *Het Parool* (20/12/1948).

¹⁴⁶ ‘Proclamatie van de CPN’, *De Waarheid* (20/12/1948).

¹⁴⁷ Burgers, *De garoeda en de ooievaar*, 624.

¹⁴⁸ ‘Oordeel Australië niet naar zijn regering’, *Trouw* (21/5/1949).

en haar voormalige kolonie. Beide kranten publiceren een uitgebreid artikel, maar maken de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog niet meer.¹⁴⁹ Ook de dagbladen deden op de dag van de overdracht en de dagen daarna verslag van de historische gebeurtenis, maar gebruikten in hun artikelen de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog niet. De bevrijding van Indonesië werd in die zin dus in Nederlandse dag- en weekbladen niet vergeleken met 5 mei 1945, de Nederlandse bevrijdingsdag.

In de periode van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog werd de vergelijking van gebeurtenissen en figuren uit de onafhankelijkheidsoorlog met gebeurtenissen en figuren uit de Tweede Wereldoorlog in Nederlandse dag- en weekbladen veel gemaakt. Kranten die vóór ingrijpen in Indonesië waren, maakten al vlak na de Tweede Wereldoorlog de vergelijking tussen Mussert of Hitler en Soekarno. Deze vergelijking werd zelfs zo algemeen dat het nodig was om artikelen te publiceren die de vergelijking tegenspraken. De vergelijking werd na de eerste ‘politioenele’ actie nog maar weinig gemaakt door kranten die de acties steunden.

Met name de eerste actie bleek een punt te zijn voor kranten die tégen de Nederlandse bemoeienis in Indonesië waren om de vergelijking te maken. Daarna maakten ook zij de vergelijking minder. Een verklaring hiervoor kan zijn dat de vergelijking nou eenmaal een keer gemaakt is, en dat de kranten wellicht niet in herhaling wilden treden. Een reden dat de pro-oorlog kranten de vergelijking na de eerste politioenele actie veel minder maakten is omdat de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog slecht zou zijn voor hun argumentatie om de oorlog wél te voeren.

Tot slot is het duidelijk dat de aan de regeringspartijen gelieerde kranten de opinie van de partij verkondigden. Kranten die niet gelieerd waren aan een partij, zoals *Het Parool*, gingen fel tegen de aankondiging van de acties in. Het lijkt er in het algemeen op dat meer ‘rechtse’ kranten zoals *Trouw* en *Algemeen Handelsblad* of aan regeringspartijen gelieerde kranten zoals *De Volkskrant* en *Het Vrije Volk* voorstanders waren van het opnieuw koloniseren van Indonesië. Tegenstanders daarvan waren linkse kranten zoals *Het Parool* of weekbladen als *Vrij Nederland*. De communistische krant *De Waarheid* heeft de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog in deze periode het meest gemaakt, en bleef de vergelijking gedurende de hele periode maken. *De Waarheid* en de CPN waren dan ook grote tegenstanders van het koloniale stelsel.¹⁵⁰

¹⁴⁹ ‘27 december 1947’, *De Groene Amsterdammer* (31/12/1949). ‘Twee vrije volken’, *Vrij Nederland* (31/12/1949).

¹⁵⁰ Zweers, *Gecensureerde oorlog*, 199.

Hoofdstuk 3: Vergelijking door soldaten

De vergelijking werd in de media veel gemaakt en gebruikt als argument in de discussie over het steunen dan wel afkeuren van de oorlog. Het is goed voor te stellen dat de soldaten, die vlak na de Tweede Wereldoorlog naar Indonesië werden gezonden, hun optreden vergeleken met herinneringen aan gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dit derde hoofdstuk besteedt aandacht aan de vergelijkingen die militairen zelf maakten. Hoe maakten soldaten de vergelijking tussen de Tweede Wereldoorlog en hun eigen optreden ten tijde van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog? Daarnaast wordt onderzocht of de soldaten de vergelijking als negatief of positief ervaren en of ze dit dan ook als argument zouden gebruiken om de oorlog te steunen of af te keuren. Voor het onderzoek wordt gebruik gemaakt van de database van het KITLV en de NIMH. De NIMH database bevat ruim 6600 citaten van 120 ongepubliceerde dagboeken van 57 militairen. Binnen de soldaten die dienden in Indonesië zijn vele verschillen. Ze hadden verschillende rollen binnen het leger of waren bijvoorbeeld gestationeerd op verschillende locaties. Daarnaast is er ook een verschil tussen de beroepsmilitairen of dienstplichtigen die tegen hun wil naar Indonesië gezonden waren. Eerst zullen de verschillen tussen soldaten onderling kort uiteengezet worden. Vervolgens zullen de vergelijkingen die soldaten maakten met de Tweede Wereldoorlog besproken worden. Tot slot wordt nog kort onderzocht hoe de vergelijkingen die soldaten maakten verschilden van de vergelijkingen die in de media gemaakt werden.

De eerste groep militairen die de controle over Indonesië zouden moeten herstellen bestond uit oorlogsvrijwilligers. Deze oorlogsvrijwilligers kwamen vlak na de bevrijding in Nederland samen en hadden zich aangemeld voor de strijd tegen Duitsland en Japan.¹⁵¹ Deze groep soldaten werd dus niet opgezet om de macht in de voormalig kolonie te herstellen, maar om te strijden tegen Japan. Volgens Van Doorn en Hendrix moet de motivatie van deze groep dan ook niet gezien worden als de wens om het koloniaal conflict te sussen, maar als ‘product van de aflopende wereldoorlog’.¹⁵² De soldaten die werden dus niet gestuurd om Indonesië te bevrijden van Japan, maar om ‘orde & rust’ te herstellen in het overzeese gebied. Het herstellen van de orde & rust bleef, zo ook te zien in de kranten na de aankondiging van de eerste actie, gedurende de oorlog het motief. Naast het herstellen van orde in het gebied waren er uiteraard ook andere motieven, zoals een economisch motief. Na de oorlog met Duitsland

¹⁵¹ R.P. Budding, *Beheersing van geweld: Het optreden van de Nederlandse landstrijdkrachten in Indonesië 1945 – 1949* (Amsterdam 1996), 30.

¹⁵² J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld: Het Nederlands-Indonesisch conflict* (vierde herziene druk, Amsterdam 2012), 128.

bestond de angst dat er zonder Indonesië geen succesvol economisch herstel kon plaatsvinden.¹⁵³

De grootste groep van de Nederlandse militairen in Indonesië (exclusief het KNIL) was dienstplichtig.¹⁵⁴ Uiteindelijk waren er 100.000 dienstplichtigen ingezet in Indonesië.¹⁵⁵ Veel van deze dienstplichtige militairen voelden er niets voor om uitgezonden te worden naar de overzeese gebieden. Zo kwam een derde van de dienstplichtigen niet opdagen bij de eerste uitzending. Als reactie hierop greep de overheid hard in en dreigde bijvoorbeeld met zware straffen zoals lange gevangenisstraffen. Uiteindelijk zijn er 2600 dienstweigeraars veroordeeld en zaten er nog meer ondergedoken. Door de zware straffen bleef het aantal weigeraars klein.¹⁵⁶ Ook nog tijdens de reis probeerden soldaten onder de dienst uit te komen door bijvoorbeeld een kogel in hun eigen voet te schieten.¹⁵⁷

De eerste vergelijking waarvan wordt onderzocht of de soldaten deze vergelijking maakten is de vergelijking tussen Soekarno en een persoon als Hitler of Mussert. Een vergelijking die tussen 1945 en 1947 in toespraken en kranten werd gemaakt en die slechts één keer voorkomt in de database met dagboeken is de vergelijking tussen Mussert en Soekarno. In maart 1947 schreef een soldaat, na ongeveer een maand aan zijn dienst te zijn begonnen: ‘Woensdag de dag van de ondertekening was er in Batavia feest doch de militairen zijn over de gang van zaken weinig te spreken vooral de mensen van de K.N.I.L. [KNIL] Hun zien in Soekarno hetzelfde als wij in Mussert zagen n landverrader en ze kunnen hem heel moeilijk als "minister-president" beschouwen hetgeen wel te begrijpen is ook. Hun verwachten nu pas de moeilijkheden. Afwachten maar.’¹⁵⁸ De soldaat beschreef dat de soldaten van het KNIL dezelfde vergelijking maakten als mensen en kranten in Nederland en hij begreep dat de vergelijking gemaakt werd. Dat de vergelijking maar één keer voorkomt in de database met dagboeken betekent niet meteen dat soldaten hem niet maakten. De hierboven geciteerde soldaat begreep de vergelijking en was daar zeer waarschijnlijk niet de enige in aangezien, zoals beschreven in hoofdstuk 2, de vergelijking vrij algemeen geaccepteerd werd. Zelfs zo algemeen dat er ook artikelen verschenen die het nodig achtten

¹⁵³ Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 18.

¹⁵⁴ Ibid, 19.

¹⁵⁵ Ibid, 22.

¹⁵⁶ A. Weijzen, *De Indië-weigeraars: Vergeten slachtoffers van een koloniale oorlog* (Utrecht 2015), 54-64.

¹⁵⁷ Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 52.

¹⁵⁸ NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949’, citaat uit: Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag, Collectienummer 545, [toegang], Inventaris nummer 433, Dagboek van Bakker, maart 1947.

de vergelijking te ontkennen.¹⁵⁹

Vergelijkingen tussen Soekarno en Hitler komen niet voor in de database. Wel werden de Indonesiërs in oktober 1945, vlak na de oorlog, in één citaat omschreven als collaborateurs door een commandant van een marineschip. ‘Bedoelde oorlogsverklaring wordt niet door Soekarno gesteund deze behoort nu al tot de gematigde elementen. V. Mook geeft een duidelijke persverklaring waarom hij niet met de collaborateurs wil samenwerken’.¹⁶⁰ Een maand eerder werd Soekarno ook al een ‘pro Japansche verrader’ genoemd door dezelfde marinecommandant.¹⁶¹

Een indirecte vergelijking met Hitler werd wél gemaakt door een soldaat vlak nadat er twee huizen door extremisten in brand waren gestoken. ‘Als ze daar de oorlog mee willen winnen kunnen ze wel inpakken. Wat voor radio-Djoeja om te zeggen: Heel Leuwimanggoe is afgebrand en we zijn binnen gedrongen in een Nica-kamp. Heil Soekarno! Zo gaat het goed in Soekarnië! Je lacht er maar eens om en veegt een grote spin van je lijf waar je toevallig tegenop liep in de betreffende kampong’.¹⁶² Dit was geen directe vergelijking tussen Soekarno en Hitler, maar het veranderen van de nazi-leus ‘Heil Hitler’ naar ‘Heil Soekarno’ lijkt wel een poging om de twee gelijk te stellen.

Meer directe vergelijkingen tussen Soekarno en Hitler of Mussert werden niet gemaakt. Referenties naar Hitler werden wel nog enkele keren gemaakt. Een van de egodocumenten reageerde op het artikel van *Het Parool* dat werd gepubliceerd vlak na de aankondiging van de eerste actie. *Het Parool* liet zich zeer negatief uit over de eerste actie en maakte vergelijkingen met de motieven van Hitler om Oostenrijk in te lijven.¹⁶³ De soldaat was het oneens met de uitspraken van het dagblad. Hij zei hierover ‘Alleen "Parool" had er iets op tegen. Dit blad vergeleek de regeringspolitiek met de beschermings- en bevrijdingszin van Hitler. Ik vind persvrijheid prachtig maar zo iets gaat toch te ver volgens mij’.¹⁶⁴ Een andere referentie vond plaats vlak na de soevereiniteitsoverdracht. Een soldaat beschreef hoe hij op 27 december met andere soldaten meeding in de vrolijkheid van de Indonesiërs.¹⁶⁵ Volgens de schrijver was niet iedere Nederlander gediend van de vrolijkheid van de soldaten. ‘De Politie zowel de Inlandse als Nederlanders liepen met een rood-witte band om en een

¹⁵⁹ ‘Om de winst’, *De Waarheid* (6/10/1945), ‘Indonesië’, *De Waarheid* (30/10/1945), ‘Vraaggesprek met minister Jonkman’, *Trouw* (8/8/1946).

¹⁶⁰ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 8, inv.nr. 7, Dagboek van Willinge, oktober 1945.

¹⁶¹ Ibid, september 1945.

¹⁶² NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 509, inv.nr. 1105, Dagboek van Krabbendam, 5 november 1947.

¹⁶³ ‘De teerling is geworpen’, *Het Parool* (21/07/1947).

¹⁶⁴ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 806, inv.nr. 941, Dagboek van Weseman, 24 juli 1947.

¹⁶⁵ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 509, inv.nr.1481, Dagboek van Sikkens, 27 december 1949.

Inspecteur ene Stam riep: "Heil Hitler" naar ons. Zijn frustratie was wel te begrijpen maar toch'.¹⁶⁶ De inspecteur die de nazi-uitspraak deed was duidelijk nog van mening dat de Indonesiërs na de soevereiniteitsoverdracht aan fascistten werden overgelaten.

De vergelijkingen hierboven zijn vergelijkingen van soldaten die niet direct gaan over hun eigen optreden. De vergelijking tussen Soekarno en hoofdpersonen uit de Duitse bezettingstijd zoals Mussert en Hitler of vergelijkingen tussen regeringsbeleid van de Duitsers en Nederlanders werden in dagboeken niet veel gemaakt. Vergelijkingen tussen het eigen optreden en dat van de Duitse soldaten tijdens de bezettingstijd kwamen meer voor aangezien dat dicht bij de soldaten zelf staat en de eigen ervaringen uiteraard in dagboeken eerder genoteerd werden.

Een eerste vergelijking die soldaten een aantal keer maken is de vergelijking tussen hun eigen acties en dat van de 'mof' in Nederland. Begin november 1947 schreef een soldaat over de methoden die het Nederlandse militaire apparaat gebruikte, met name het mishandelen van krijgsgevangenen. Volgens de soldaat was wat hij schreef 'beslist niet voor verdere publicatie'.¹⁶⁷ De op Sumatra gestationeerde soldaat beschreef hoe door Nederlanders of KNIL soldaten geweld werd uitgeoefend op gevangen Indonesische soldaten. Een voorbeeld dat hij geeft is een 'plover' bij wie tijdens verhoor een gat in zijn hoofd geslagen was.¹⁶⁸ Later overleed deze persoon aan zijn verwondingen. De soldaat schreef 'Maar goed de Duitsers hebben altijd als excuus aangevoerd dat ze "nichts gewuszt [gewußt] haben". Officieel weten wij ook niets die verhalen kunnen best gelogen zijn. Maar nu ik ze gehoord heb voel ik mij medeverantwoordelijk omdat ik mijn mond houd en mij er niet tegen verzet. Hiermee sta ik dan op het peil van de eerste de beste rotmof. Om deze dingen hebben wij de Duitsers toch zo intens gehaat en haten ze nog'.¹⁶⁹ De soldaat had duidelijk moeite met de geweldplegingen door Nederlandse militairen en hij schreef ook dat hij niet de enige was die zich zo voelde. 'Ik ben niet de enige die zo voelt. We hebben er veel over gesproken en het heeft bij ons allen de stemming sterk beïnvloed'.¹⁷⁰ De soldaat had de situatie en het geweld graag anders gezien maar beschreef 'Als ik mijn mond open doe ben ik een Communist en onmogelijk dat zal ik dan ook wel laten'.¹⁷¹ De soldaat voelde er niets voor om zich te verzetten tegen het geweld. Volgens hem was zijn enige doel om weer levend thuis te komen

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 509, inv.nr.1230, Dagboek van Doeleman, 4 november 1947.

¹⁶⁸ Een 'Pelopor' (Pelopper, Polopper, Plover) is een Indonesisch woord voor 'verkenners', Nederlanders gebruikten het woord, of een verbastering van het woord, om anticoloniale strijders aan te duiden.

¹⁶⁹ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 509, inv.nr.1230, Dagboek van Doeleman, 4 november 1947.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid.

dus hij probeert de narigheden te vergeten en gewoon zijn werk te doen. De vergelijking van het doen alsof hij niet weet wat er gebeurt tijdens de oorlog in Indonesië en de Duitsers maakte hij om aan te geven dat hij het gedrag afkeurt. Toch besloot de soldaat om verder geen actie te ondernemen.

Een andere vergelijking tussen het geweld van Nederlandse soldaten en acties van de Duitse bezetter werd genoteerd op 27 mei 1948. De soldaat beschreef dat er wel 90 gevangenen in drie hokjes van drie bij drie meter zaten. Hij schreef: ‘Dat ze die kerels aftuigen om wat uit te kunnen krijgen fiat maar ik vind het min om ze nog niet de kans te geven om te slapen’.¹⁷² De soldaat vond het oké dat de gevangenen hardhandig werden overhoord maar ‘beestachtig’ om ze dan ook nog eens op te sluiten in kleine hokjes en ze van hun slaap te houden.¹⁷³ Daarnaast bespreekt hij op wat voor manier een sergeant vijf Indonesiërs die de sergeant hadden aangevallen verhoorde. ‘Nog erger als bij de moffen’ schreef de soldaat.¹⁷⁴ Ook hier werd de martelmethode vergeleken met de methoden van de moffen om de ernst van het geweld aan te geven. De soldaat schrijft nog wel over de sergeant die de mishandelingen uitvoert ‘al kan ik en iedereen me voorstellen dat zo’n knaap die veel heeft meegemaakt en zijn eigen jongens aan stukken gehakt heeft zien liggen geen pardon kent’.¹⁷⁵ De soldaat leek het overdreven geweld af te keuren maar relativeerde het toch nog enigszins door te benoemen dat ze zelf ook veel dingen meemaken.

Een derde vergelijking tussen de ‘mof’ en het eigen optreden werd door een soldaat gemaakt begin juli 1947. Waar de twee bovenstaande vergelijkingen over oorlogsgeweld gingen werd deze derde vergelijking gemaakt over een doorzoekingsactie. Begin juli 1947 was een soldaat met zijn medesoldaten bezig met doorzoekingen in treinwagons om het smokkelen van petroleum te onderscheppen. De soldaat schreef hierover: ‘Ik voelde me op een zeker moment net als een mof toen ik de trein zo aan het doorzoeken was’.¹⁷⁶ De soldaat herinnert zich controles op het vervoeren van goederen door de Duitsers en maakt de vergelijking. Dit geeft aan dat hij zich er niet heel prettig bij voelde. Hij relativeerde de vergelijking wel. ‘maar aan de andere kant moet je niet vergeten dat deze olie naar de vijand wordt gesmokkeld en dus onze eigen jongens indirect nadeel van ondervinden’.¹⁷⁷ Volgens de soldaat was het doel van de doorzoekingen belangrijk, ook al voelde hij zich ‘op een zeker

¹⁷² NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 545, inv.nr.110, Dagboek van Dijkstra, 27 mei 1948.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 545, inv.nr.434, Dagboek van Van Twigt, 12 juli 1947.

¹⁷⁷ Ibid.

moment net als een mof'.¹⁷⁸

Een andere vergelijking die hetzelfde inhoudt als de vergelijking met de 'mof' is die met de 'Duitser'. De eerste vergelijking is hierboven in het eerste voorbeeld van de vergelijkingen met de 'mof' al genoemd. Dit was een zeer negatieve vergelijking van het gedrag van Nederlanders met de Duitsers tijdens de bezettingstijd. Een overeenkomstige vergelijking werd in september 1947 gemaakt door een op Java gestationeerde soldaat. 'Bij ondervraging van gevangenen worden deze meermalen tot bloedens toe geslagen. Wij vormen een soort Duits bezettingsleger alleen werkt de ondergrondse hier beter'.¹⁷⁹ Ook hier werd de vergelijking met de Duitsers gebruikt om de ernst van de zaak aan te geven.

In januari 1949 gaf dezelfde soldaat ook nog een aantal voorbeelden van excessen door Nederlandse militairen. Hier gaf hij eerder een soort verklaring voor het geweld dan dat hij een vergelijking maakte. Hij schreef: 'Hollandse militairen die onder Duitse druk hebben gestaan komen ook tot excessen' en gaf vervolgens voorbeelden van excessief geweld door Nederlandse soldaten.¹⁸⁰ Hij schreef dit wellicht om te verklaren dat de Nederlanders zo onnodig gewelddadig zijn als gevolg van het lijden onder de Duitse bezetting.

Verder werden er in de citaten uit de dagboeken nog een aantal keer verwijzingen gemaakt naar de Duitsers. In januari van 1948 schreef een soldaat over een gevecht dat de avond ervoor had plaatsgevonden. Hij schreef daarbij: 'Dit is geen gefingeerd legerbericht zoals de Duitsers zo vaak publiceerden', om te benadrukken dat wat hij schreef echt gebeurd was.¹⁸¹ In april 1947 verwees een soldaat naar 'de Duitser' toen hij zich afvroeg of Indonesië zich aan het verdrag van Linggadjati zou houden. 'Wat zal het gevolg zijn van dit besluit zal de houder van dit verdrag van Indonesische zijde het voor 100 procent doorvoeren of het zelfde toepassen wat de Duitser al eens heeft gedaan om het gehele verdrag als een vodge papier te verscheuren? Wat zal dan de toekomst brengen? Nog meer en vreselijke oorlog tussen vreedzame volkeren'.¹⁸²

Bij een wat positiever verhaal van een soldaat werd ook een vergelijking met de Duitsers gemaakt, om het contrast aan te geven. Hij schreef over hoe hij en een aantal medesoldaten waren uitgenodigd door een aantal mannen in een Kampong om samen te eten. De soldaat beschreef het als een erg aangename ervaring. 'Na een poosje kletsen op de galerij

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 57, inv.nr.5461, Dagboek van Hoogstraten, 9 september 1947.

¹⁸⁰ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 57, inv.nr.5461, Dagboek van Hoogstraten, 12 januari 1949.

¹⁸¹ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 509, inv.nr.1230, Dagboek van Doeleman, 28 januari 1948.

¹⁸² NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 528, inv.nr.36, Dagboek van Dijkema, 5 april 1947.

werden we binnen uitgenodigd ... Alles was erg smakelijk en onvergetelijk'.¹⁸³ De soldaat beschreef later ook dat hij er een raar gevoel aan over hield: 'Als bezetter uitgenodigd te worden geeft je een raar gevoel; Duitsers werden bij mij thuis niet uitgenodigd en bij de burens ook niet. Al met al waren we zeer blij met deze ervaring'.¹⁸⁴ Deze soldaat gebruikt de vergelijking met de Duitsers dus om verschillen aan te geven.

Verschillende soldaten maakten hiernaast ook de vergelijking tussen henzelf en een 'bezetter' of refereerden naar de bezettingstijd, wat ook verwijst naar de Duitsers tijdens de bezettingsjaren. Hierboven zijn al enkele voorbeelden genoemd: een soldaat noemt het Nederlandse leger een 'bezettingsleger' en de ander noemt zichzelf 'bezetter' in het vorige voorbeeld. In november 1946 beschreef een soldaat een gebeurtenis die hem deed denken aan de tijd van de Duitse bezetting. Hij schreef dat hij in de buurt van een school gelegerd was waar elke dag de Indonesische vlag werd gehesen en door een aangewezen leerling het volkslied werd gezongen. Vervolgens werd gezamenlijk 'merdeka' geroepen.¹⁸⁵ 'Ik vond dat altijd wel indrukwekkend en stond er wel achter omdat het mij altijd deed denken aan onze eigen bezettingstijd en het eigenlijk volkomen normaal vond dat Indonesia onafhankelijk wilde zijn'.¹⁸⁶ De soldaat gebruikt hier een herinnering aan de Tweede Wereldoorlog om aan te tonen dat hij het wel eens is met de wens voor vrijheid van de Indonesiërs. Hij relateert dit nog wel enigszins. 'Alleen de manier waarop zij trachtten dit tot stand te brengen was naar mijn mening de verkeerde'.¹⁸⁷ De soldaat was het dus wel eens met een toekomstige vrijheid voor Indonesië maar vond dat de Nederlandse inmenging terecht was.

Net als in de krantenartikelen werd de vergelijking tussen Nederlandse acties en de gebeurtenissen in Putten tijdens de Tweede Wereldoorlog een enkele keer gemaakt. In de NIMH database is één referentie naar de gebeurtenissen in Putten te vinden. Een soldaat vergeleek het geweld van Nederlandse kant met het Duitse geweld in Putten. 'Ons kamp aanvallen zullen de extremisten wel laten want hier liggen geen Engelsen in de buurt en de orde wordt hier met ijzeren hand gehandhaafd. Elke dag worden er tientallen extremisten doodgeschoten hier op het vliegveld. Het dragen van wapens wordt gestraft met de kogel. Laatst werd er uit een kampong geschoten. De kampong werd platgebrand en 300 man afgemaakt. Het doet me wel denken aan Putten. Maar het is de enigste manier om de rust te

¹⁸³ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 509, inv.nr.1481, Dagboek van Sikkens, 28 juli 1949.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ 'merdeka' is het Indonesische woord voor vrijheid.

¹⁸⁶ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 545, inv.nr.135, Dagboek van Jansen, 18 november 1946.

¹⁸⁷ Ibid.

bewaren'.¹⁸⁸ De soldaat voegt er wel aan toe dat het geweld wel noodzakelijk was om de rust te bewaren in Indonesië.

Bij de vergelijkingen tussen het geweld en de acties van de Nederlandse soldaten en gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog valt het op dat een deel van de soldaten die de vergelijking maakten die ook relativeerden. Zo waren er soldaten die aan de vergelijking zinnen toevoegden zoals: 'Maar het is de enigste manier om de rust te bewaren'.¹⁸⁹ Of er werd bijvoorbeeld geschreven dat soldaten wel begrepen dat Indonesiërs streefden naar vrijheid, maar dat de manier waarop het gebeurde, onder Soekarno, de verkeerde manier was.

Een wat positievere vergelijking die enkele soldaten maakten tussen hun optreden en een gebeurtenis uit de Tweede Wereldoorlog is de vergelijking met de bevrijding. Enkelen maakten de vergelijking tussen hun aankomst en de feeststemming na de bevrijding van Nederland. Eind 1946 schreef een soldaat nadat ze het 'onveilige gebied' in waren getrokken: 'Op onze weg daarheen passeerden we de z.g. demarcatielijn en het merkwaardige van dit geval was dat de inlanders buiten deze grens – dus in het onveilige gebied – ons telkens langs de weg staande toewuifden of de duim omhoog staken!! Wij deden dat op onze beurt terug en voelden ons precies als de Canadezen bij hun intocht in Nederland tijdens de bevrijdingsdagen 1945'.¹⁹⁰ De soldaat beschreef een zeer positief beeld van hun ontvangst wat tegen andere vergelijkingen ingaat, waar soldaten hun acties vergeleken met de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog. De soldaat vermoedde dat de bevolking blij was verlost te zijn van de 'rampokkers'.¹⁹¹

Vlak na de aanvang van de eerste politionele actie maakte een andere soldaat de vergelijking met de bevrijding van Nederland ook. Hij schreef: 'Om kwart voor vijf bezetten we deze stad en bevrijden we +- een 100 Chinezen. Die mensen waren zowat gek van blijdschap. Het ging er precies zo toe als met onze eigen bevrijding op de Zondag 15 April '45'.¹⁹² Op deze dag werden steden in Friesland bevrijd van de Duitse bezetter door de geallieerden.¹⁹³ Dat de Chinezen blij waren met de komst van de Nederlander kan verklaard worden doordat de Chinezen ook doelwit waren van de 'Bersiap' periode. Chinezen werden bedreigd en aangevallen dus het is goed voor te stellen dat ze blij waren met de komst van de

¹⁸⁸ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 806, inv.nr.930, Dagboek van Meiners, 28 april 1946.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 545, inv.nr.529, Dagboek van Janssen, 26 december 1946.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 57, inv.nr.5354, Dagboek van Hettema, 28 april 1946.

¹⁹³ B. Schoenmaker, 'Bevrijding langs een omweg' in: C. Klep en B. Schoenmaker eds., *De bevrijding van Nederland 1944-1945: Oorlog op de flank* (Den Haag 1995), 300.

Nederlanders.¹⁹⁴

Deze twee positievere verhalen over de aankomst van Nederlandse soldaten staan in contrast met wat andere soldaten schrijven. De vergelijkingen tussen hun eigen optreden en acties van Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog tonen aan dat de Nederlanders door het overgrote deel van de bevolking niet als bevrijders werden ontvangen. Meerdere soldaten schreven hier ook over. ‘We moeten er van doordrongen zijn dat we geen Bezettters maar Bevrijders zijn. Helaas denken de “Bevrijden” er anders over’.¹⁹⁵ En een andere soldaat schreef in maart 1949: ‘Het begint ons allemaal echter danig de keel hier uit te hangen temeer daar t er niet veel op lijkt dat de regering een juiste politiek volgt. Verder lijkt het bevrijden der bevolking meer op terreur uitoefenen. Iedereen voor zich wil het goed praten maar allen weten beter’.¹⁹⁶

Het is duidelijk dat de soldaten de kans grepen om hun eigen acties te vergelijken met gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog. De vergelijking is een vrij dramatische vergelijking. In de Tweede Wereldoorlog was heel duidelijk wat ‘goed’ en ‘fout’ was, de nazi’s en de bezetter waren ‘fout’ en dat soldaten de vergelijking nu maken tussen hun eigen optreden en dat van de bezetter is opvallend. Veel soldaten relativeerden de vergelijking maar toch valt het op dat ze de eigen acties vergeleken met acties van de ‘foute’ kant van de Tweede Wereldoorlog. Ook valt op dat de soldaten verder niet zoveel deden met de vergelijking. Een soldaat benoemde bijvoorbeeld dat hij maar gewoon de bevelen opvolgde anders zou hij een communist genoemd worden. ‘Als ik mijn mond open doe ben ik een Communist en onmogelijk dat zal ik dan ook wel laten’.¹⁹⁷ Er heerste, zoals in hoofdstuk twee te lezen, een groot gevoel van anticommunisme en een voorbeeld hiervan is dat de krant *De Waarheid* voor soldaten verboden was.¹⁹⁸ De soldaten waren wel op de hoogte van de verhalen van *De Waarheid*. Een van de soldaten schreef: ‘Als de Waarheid wist dat we dit deden konden we nog een mooi stukje journalistiek verwachten’.¹⁹⁹ Aan het front werd het in de vergelijkingen ook niet politiek. De soldaat die geen communist genoemd wil worden vermeed de politieke aspecten van de oorlog liever dan dat hij er verder op in ging. De vergelijking tussen de twee oorlogen werd dus wel gemaakt door soldaten maar waarschijnlijk niet verder uitgewerkt dan in hun ongepubliceerde dagboeken.

¹⁹⁴ Captain en Sinke, *Geluid van geweld*, 94-95.

¹⁹⁵ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 509, inv.nr.1481, Dagboek van Sikkens, 19 december 1948.

¹⁹⁶ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 545, inv.nr.597, Dagboek van Eshuis, 23 maart 1949.

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Zweers, *Gecensureerde oorlog*, 199.

¹⁹⁹ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 545, inv.nr.110, Dagboek van Dijkstra, 22 maart 1947.

In kranten werd er ook gesproken over vergelijkingen die soldaten maakten of de kranten maakten vergelijkingen nadat ze brieven van soldaten hadden ontvangen. De communistische krant *De Waarheid* beschreef meerdere malen alarmerende berichten van soldaten in Indonesië die bijvoorbeeld extreem geweld beschreven. De krant publiceerde op 28 januari 1947 een artikel waarin citaten uit brieven werden gebruikt. Een soldaat schreef: ‘Twee jaar zullen we hier zitten en hetzelfde werk doen als de moffen’.²⁰⁰ De krant publiceerde dit om te pleiten voor een onafhankelijk Indonesië en de terugkeer van de Nederlandse soldaten. Een andere vergelijking uit een brief van een soldaat publiceerde *De Waarheid* in juni 1948. Een soldaat schreef de brief aan zijn ouders en *De Waarheid* heeft deze brief in handen gekregen. De soldaat schreef over aanvallen van Nederlandse militairen op een kampong. ‘Er zijn met elkaar zo’n 70 man opgepikt vannacht. Maar voor mij is dat niks hoor, want het gaat net zo als de moffen bij ons in de oorlog een razzia hielden. Zo liepen wij vannacht op dezelfde manier in de kampong, de ene deur na de ander werd opengetrapt en dan werden ze er uit gesleept’.²⁰¹ Later vervolgde de soldaat: ‘Ik zeg maar zo, van de moffen vond je het verschrikkelijk, maar nou doe je hetzelfde’.²⁰² De soldaat begreep niet dat er nog medesoldaten waren die dit werk ‘mooi werk vinden’.²⁰³

Bij een derde publicatie van brieven van soldaten maakt *De Waarheid* de vergelijking zelf na het bericht van een soldaat. De gepubliceerde brief beschreef hoe een groep militairen op patrouille was beschoten en hoe ze daar op reageerden. Als reactie op de beschietingen ‘zijn we met dertien man er op uitgegaan en hebben daar een kampong met alles wat er in zat, verbrand, nadat we het met benzine hadden begoten’.²⁰⁴ De krant reageert op dit citaat: ‘Bij de eerste brief denken wij aan Putten’.²⁰⁵ In de tweede brief uit het artikel staat ook een korte verwijzing naar de Tweede Wereldoorlog. Een soldaat stuitte op een briefje en de manier waarop het geschreven was deed hem denken aan de oorlog. Hij schreef: ‘Je voelt je weer als in de oorlog toen wij met onze stenciltjes werkten. Zo’n volk is er niet onder te krijgen’.²⁰⁶

Andere kranten maken de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog niet als ze spreken over brieven van soldaten in Indonesië. *Het Parool* en *De Volkskrant* publiceerden wel beiden op 20 maart een artikel waarin ze de reactie van de minister van oorlog behandelden, nadat deze door de communisten geconfronteerd was met citaten uit brieven van

²⁰⁰ ‘Brieven uit de rimboe’, *De Waarheid* (28/01/1947).

²⁰¹ ‘Een brief uit Indonesië’, *De Waarheid* (19/06/1948).

²⁰² Ibid.

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ ‘Twee brieven uit Indonesië’, *De Waarheid* (10/10/1947).

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Ibid.

soldaten die spreken over misstanden in Indonesië en de slechte sfeer onder de soldaten. De minister reageerde hierop: ‘Dat soort brieven ken ik’ en ‘Weest voorzichtig met uw briefschrijvers’.²⁰⁷ De minister leek hier de waarheid van de inhoud van de brieven te betwisten. Volgens *Het Parool* las de minister daarna ook nog een brief voor ‘waarin al deze verhalen leugens worden genoemd’.²⁰⁸ Verder laten beide kranten zich niet uit over de reactie van de minister.

Een groot verschil tussen de vergelijkingen in de media en de vergelijkingen door de soldaten is dat het in de media meer gefocust was op de politiek en dat politiek bij de soldaten geen rol speelt. De soldaten reflecteerden slechts op hun eigen acties, waar de kranten ook vaak ingingen op de politiek. Het grootste verschil tussen beide bronnen is het persoonlijke aspect van de soldaten tegenover het politieke aspect van de kranten. Het is niet zo dat de soldaten zich helemaal niet met de politiek bezig hielden. ‘Wij vinden wel wat maar doorgaans een week later dan in Nederland als we de kranten gelezen hebben. De Ind. Kranten staan vol met "niets"’.²⁰⁹ De soldaten beperkten de vergelijkingen met de Tweede Wereldoorlog wel tot hun eigen persoonlijke ervaringen.

Ook door de soldaten die door Nederland in Indonesië ingezet werden werd de vergelijking tussen de Tweede Wereldoorlog en de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog gemaakt. Soldaten maakten de vergelijking tussen de oorlogen gedurende hun gehele dienstperiode en niet meer of minder bij grote gebeurtenissen in de oorlog. De soldaten kozen er eerder voor om de vergelijking te maken als ze zelf, of een verhaal hadden gehoord van iemand anders, iets hadden meegemaakt wat vergeleken kon worden met een gebeurtenis of persoon uit de Tweede Wereldoorlog. Met name de vergelijking met de ‘mof’ of Duitser werd gemaakt na het uitoefenen van acties.

Opvallend is dat een aantal van de soldaten van de bovengenoemde vergelijkingen de vergelijkingen in het vervolg wel relateert. De verhalen en vergelijkingen die door soldaten werden gemaakt werden niet gebruikt als argument om voor of tegen de oorlog te zijn. Enkele soldaten lijken met de vergelijking wel de ernst van bepaalde acties aan te willen geven. Verhalen van soldaten werden door de communisten en de zeer antikoloniale krant *De Waarheid* wél gebruikt als argument maar dit werd zoals hierboven te zien weerlegd.

²⁰⁷ ‘Regering zal verklaring afleggen’, *De Volkskrant* (20/3/1947).

²⁰⁸ ‘In Indonesië sneuvelden tot nu toe 453 militairen’, *Het Parool* (20/3/1947).

²⁰⁹ NIMH Dagboekenproject, citaat uit: NIMH, 509, inv.nr.1481, Dagboek van Sikkens, 9 december 1948.

Conclusie

Dit onderzoek ging over de onafhankelijkheidsoorlog tussen Nederland en Indonesië die vlak na de Tweede Wereldoorlog kwam. De focus van het onderzoek lag op vergelijkingen tussen de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog en de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Werd de onafhankelijkheidsoorlog in Indonesië vergeleken met de Tweede Wereldoorlog, en zo ja, hoe en door wie werd deze vergelijking gemaakt? Het onderzoek betreft de periode van de onafhankelijkheidsoorlog, de jaren 1945 – 1949. Om deze vragen te beantwoorden is ten eerste in hoofdstuk 1 de situatie en politieke context van de onafhankelijkheidsoorlog en de situatie in Nederland vlak na de Tweede Wereldoorlog beschreven. In het tweede hoofdstuk stonden de vergelijkingen die in de Nederlandse media gemaakt werden tussen de oorlogen. Tot slot besprak het derde hoofdstuk meer persoonlijke vergelijkingen. De vergelijkingen tussen de twee oorlogen door soldaten die actief waren in Indonesië tijdens de oorlog.

In het eerste hoofdstuk is te zien dat Nederland en Indonesië vlak na de Tweede Wereldoorlog in een zeer complexe situatie terecht kwamen. Tijdens de oorlog was de wens voor onafhankelijkheid in Indonesië alleen maar gegroeid en na de Tweede Wereldoorlog was ‘herkoloniseren’ juist het doel van Nederland. Vlak na de oorlog riep Soekarno de Indonesische Republiek uit en een hevige oorlog tussen Nederland en Indonesië volgde. Nederlanders waren het over het algemeen eens met de standpunten van de regering betreffende Indonesië. Na verloop van tijd toonden de linkse kranten dat er wel bereidheid ontstond om mee te denken met de Indonesiërs en de communisten waren zelfs vanaf het begin van het conflict al een groot voorstander van dekolonisatie. Ook is in het eerste hoofdstuk te zien dat er sprake was van gewelddadige conflicten tussen beide partijen en het is dan ook goed voor te stellen dat de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog getrokken werd. De ‘bersiap’ was een gewelddadige periode en met de ‘Politioele acties’ gebruikte Nederland militaire middelen in Indonesië. De oorlog met Duitsland zat nog vers in het geheugen en het is goed voor te stellen dat Nederlanders parallellen zagen tussen beide oorlogen.

In de vele kranten en weekbladen die uitkwamen in de periode van de oorlog tussen Nederland en Indonesië werd volop geschreven over het conflict. De vergelijking met de Tweede Wereldoorlog werd in kranten, weekbladen en in toespraken waar over geschreven werd gebruikt als argument om de oorlog te steunen of juist om tegen de oorlog te zijn. Voorstanders van de ‘herkolonisatie’ maakten al vlak na de Tweede Wereldoorlog de vergelijking tussen Soekarno en Hitler of Mussert. De vergelijking tussen nazi kopstukken en

Soekarno werd zelfs zo algemeen dat het nodig was om de vergelijking tegen te spreken. Zo zijn er ook artikelen die de vergelijking juist tegenspreken. Opvallend is dat na de eerste politieke actie de vergelijking nauwelijks nog werd gemaakt. Na de eerste actie zijn het juist de tegenstanders van de oorlog die vergelijkingen met de Tweede Wereldoorlog betrekken bij hun argumentatie. Vergelijkingen werden bijvoorbeeld gemaakt tussen de opmars van Hitler door Europa en het inzetten van militaire middelen door Nederland.²¹⁰ Met name de eerste actie leek voor kranten en weekbladen die tegen Nederlands ingrijpen in Indonesië waren aanleiding te zijn om vergelijkingen te maken tussen beide oorlogen. De vergelijking werd in de periode na de eerste actie en na de tweede actie minder gemaakt. Na 1947 werd de vergelijking tussen de oorlogen nauwelijks nog gemaakt door pro-oorlog kranten en weekbladen. Na de inzet van militaire middelen door Nederland zou de vergelijking tussen de oorlogen voor pro-oorlog kranten en weekbladen slecht zijn voor hun argumentatie. Uit hoofdstuk twee blijkt, zoals verwacht, ook dat de aan de regering gelieerde kranten de oorlog steunden en dat linkse kranten die niet aan een regeringspartij gelieerd waren en de communistische krant, *De Waarheid*, tegen de oorlog waren.

Het derde hoofdstuk onderzocht tot slot vergelijkingen die soldaten maakten die in Indonesië dienden. Ook zij maakten de vergelijking tijdens hun gehele dienstperiode maar niet per se meer of minder bij grote gebeurtenissen in de oorlog. Een groot verschil tussen de vergelijkingen in de media en de vergelijkingen door soldaten is dat de soldaten de vergelijking maakten met hun persoonlijke ervaring en dat de politiek er door soldaten buiten gelaten werd. De vergelijking tussen eigen acties of verhalen van acties van Nederlanders werd het meest gemaakt met de ‘mof’ of Duitser. Een deel van de soldaten die de vergelijkingen maakt relateert in het vervolg hun vergelijking. Ze benoemden bijvoorbeeld de noodzaak van het uitvoeren van bepaalde acties als relativering van hun ervaringen.

Dit onderzoek toont dat de vergelijking tussen de Tweede Wereldoorlog en de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in de periode 1945 tot 1949 veel gemaakt werd. In de media werd de vergelijking ook gebruikt als argument om de oorlog te steunen of er juist tegen te zijn. Door voorstanders van de oorlog werd de vergelijking vooral vóór de eerste politieke actie gemaakt en door tegenstanders was deze actie juist de aanleiding om de vergelijking te maken. Communisten maakten de vergelijking voortdurend. Ook soldaten maakten de vergelijking tussen de oorlog en hun persoonlijke ervaring, al relativeerde een deel de vergelijking.

²¹⁰ ‘De teerling is geworpen’, *Het Parool* (21/7/1947).

Dit onderzoek sluit aan op het grootschalige onderzoek naar de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog uit 2022. Daarnaast sluit het ook aan op verder onderzoek over deze periode. De vergelijkingen tussen de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheidsoorlog waren nog niet uitgebreid onderzocht. Verder levert dit onderzoek een bijdrage aan verder onderzoek over vergelijkingen tussen de twee oorlogen in de media, of specifiek aan verder onderzoek over vergelijkingen die de soldaten maken.

Bibliografie

- ❖ Bootsma, P., *Trouw: 75 jaar tegen de stroom in* (Amsterdam 2018).
- ❖ Budding, R.P., *Beheersing van geweld: Het optreden van de Nederlandse landstrijdkrachten in Indonesië 1945 – 1949* (Amsterdam 1996).
- ❖ Burgers, H., *De garoeda en de ooievaar : Indonesië van kolonie tot nationale staat* (Leiden 2010).
- ❖ Captain, E., Sinke, O., *Het geluid van geweld: Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische revolutie, 1945-1946* (Amsterdam 2022).
- ❖ Doel, H.W. van den, *Afscheid van Indië, De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam 2001).
- ❖ Doorn, J.A.A. van, en Hendrix, W.J., *Ontsporing van geweld: Het Nederlands-Indonesisch conflict* (vierde herziene druk, Amsterdam 2012).
- ❖ Fasseur, C., *Eigen meester, niemands knecht: Het leven van Pieter Sjoerds Gerbrandy Minister-president van Nederland in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2014).
- ❖ Fasseur, C., *Het verleden tot last. Nederland, de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Indonesië* (Leiden 1995).
- ❖ Fasseur, C., *Wilhelmina: Krijgshaftig in een vormeloze jas* (Amersfoort 2001).
- ❖ Galen, J.J. van, *Afscheid van de koloniën, Het Nederlandse dekolonisatiebeleid 1942-2012* (Amsterdam 2013).
- ❖ Kaaij, M. van der, *Een kwaad geweten. De moeizame verwerking van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in Nederland* (Amsterdam 2022).
- ❖ Limpach, R., *De Brandende Kampongs van Generaal Spoor* (Den Haag 2016).
- ❖ Mulder, G., Koedijk, P., *Léés die krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool 1945 – 1970* (Amsterdam 1996).
- ❖ Oostindie, G., “Achtergrond, Uitgangspunten en werkwijze” in G. Oostindie, B. Schoenmaker, F. van Vree eds. *Over de Grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945 – 1949* (Amsterdam 2022).
- ❖ Oostindie, G., *De Parels en de Kroon: Het koningshuis en de koloniën* (Amsterdam 2006).
- ❖ Oostindie, G., “Nederland en Indonesië 1945-1949. De politiek historische context” in Oostindie, B. Schoenmaker, F. van Vree eds. *Over de Grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945 – 1949* (Amsterdam 2022).

- ❖ Oostindie, G., *Soldaat in Indonesië- 1945 – 1950: Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015).
- ❖ Raben, R., Romijn, P., *Talen van geweld: Stilte, informatie en misleiding in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog* (Amsterdam 2023).
- ❖ Romijn, P., *De lange Tweede Wereldoorlog: Nederland 1940 - 1949* (Amsterdam 2020).
- ❖ Schenk, M.G., Spaan, J. B. Th., *De koningin sprak: Proclamaties en radio-toespraken van H.M. Koningin Wilhelmina gedurende de oorlogsjaren 1940 - 1945* (Den Haag 1945).
- ❖ Schoenmaker, B., ‘Bevrijding langs een omweg’ in: C. Klep en B. Schoenmaker eds., *De bevrijding van Nederland 1944-1945: Oorlog op de flank* (Den Haag 1995).
- ❖ Touwen-Bouwsma, E., ‘De Indonesische nationalist en de oorlog met Japan: houding en reacties’ in: P. Groen en E. Touwen-Bouwsma, *Nederlands Indië 1942. Illusie en ontgoocheling* (Den Haag 1992).
- ❖ Vree, F. van, *De metamorfose van een dagblad: De journalistieke geschiedenis van de Volkskrant* (Amsterdam 1996).
- ❖ Wielenga, F., *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009).
- ❖ Weijzen, A., *De Indië-weigeraars: Vergeten slachtoffers van een koloniale oorlog* (Utrecht 2015).
- ❖ Zweers, L., *De Gecensureerde oorlog: Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945 – 1949* (Zutphen 2013).

Bronnen

Kranten en weekbladen

- ❖ *Algemeen Handelsblad*: 10 oktober 1945, 28 mei, 1946, 1 juli 1946, 8 oktober 1946, 6 december 1946, 21 juli 1947.
- ❖ *Gazet van Limburg*: 25 november 1947.
- ❖ *Groene Amsterdammer*: 2 november 1946, 2 augustus 1947, 31 december 1949.
- ❖ *Maasbode*: 17 december 1945.
- ❖ *Ons Indië*: 2 december 1944.
- ❖ *Parool*: 11 mei 1945, 2 juni 1945, 4 oktober 1945, 16 januari 1946, 23 juli 1946, 9 september 1946, 7 oktober 1946, 20 maart 1947, 17 juli 1947, 21 juli 1947, 20 december 1948.
- ❖ *Trouw*: 7 juli 1945, 23 juli 1945, 25 augustus 1945, 26 september 1945, 4 oktober 1945, 25 mei 1946, 29 juni 1946, 8 juli 1946, 8 augustus 1946, 12 september 1946, 9 oktober 1946, 5 november 1946, 29 november 1946, 30 november 1946, 4 december 1946, 21 juli 1947, 21 mei 1949.
- ❖ *Volkskrant*: 2 oktober 1945, 4 oktober 1945, 7 november 1945, 4 december 1945, 2 juli 1946, 20 maart 1947, 21 juli 1947, 20 december 1948.
- ❖ *Vrij Nederland*: 23 november 1946, 7 december 1946, 5 juli 1947, 26 juli 1947, 24 december 1948, 31 december 1949.
- ❖ *Vrije Volk*: 9 september 1946, 21 juli 1947.
- ❖ *Waarheid*: 6 oktober 1945, 22 oktober 1945, 30 oktober 1945, 14 december 1945, 19 december 1945, 28 januari 1947, 10 oktober 1947, 29 november 1947, 19 juni 1948, 20 december 1948, 21 december 1948.

Egodocumenten

Onderstaande ongepubliceerde dagboeken komen allen uit de database van het NIMH.

- ❖ NIMH Dagboekenproject, NIMH collectienummer 8
 - inv.nr.7, Dagboek van Willinge.
- ❖ NIMH Dagboekenproject, NIMH collectienummer 57
 - inv.nr.5354, Dagboek van Hetteema
 - inv.nr.5461, Dagboek van Hoogstraten.
- ❖ NIMH Dagboekenproject, NIMH collectienummer 509
 - inv.nr.1105, Dagboek van Krabbendam
 - inv.nr.1230, Dagboek van Doeleman
 - inv.nr.1481, Dagboek van Sikkens.
- ❖ NIMH Dagboekenproject, NIMH collectienummer 528

- inv.nr.36, Dagboek van Dijkema.
- ❖ NIMH Dagboekenproject, NIMH collectienummer 545
 - inv.nr.110, Dagboek van Dijkstra
 - inv.nr.135, Dagboek van Jansen
 - inv.nr.433, Dagboek van Bakker
 - inv.nr.434, Dagboek van Van Twigt
 - inv.nr.529, Dagboek van Janssen
 - inv.nr.597 en Dagboek van Eshuis.
- ❖ NIMH Dagboekenproject, NIMH collectienummer 806
 - inv.nr.930, Dagboek van Meiners
 - inv.nr.941, Dagboek van Weseman.